

কুৰ্মৰাণী-যুদ্ধ

কবি মাগৰ খৰি বিৰচিত

দত্ত বৰুৱা
নলবাৰী : অসম

কুশ্মবলী-যুদ্ধ

কবি মাগৰ খৰি বিৰচিত

দত্ত বৰুৱা

নলবাৰী : অসম

শ্ৰীকৃষ্ণায় নমঃ

কুৰ্মৱলী-যুদ্ধ

শ্ৰীকৃষ্ণৰ বন্দনা

পদ

জয় নমো নাৰায়ণ নিত্য নিবঞ্জন ।
ব্ৰহ্মা হৰে চিন্তে যাৰ অৰুণ চৰণ ॥
চৰাচৰ পশু-পক্ষী যাৰ গুণ গায় ।
ব্ৰহ্মা মহেশ্বৰে যাৰ অন্তৰূপ নাপায় ॥১
অনন্ত বদনে যাৰ নাপাইলেক সীমা ।
ইন্দ্ৰ চন্দ্ৰ বায়ু বহ্নি নাজানে মহিমা ॥
হেনয় ঈশ্বৰ যিটো অগতিৰ গতি ।
দৈৱকীৰ গৰ্ভে আসি ভৈলা উতপতি ॥২
গোকুলত থাকিলাহা ছাৱালৰ ছলে ।
বাঙ্কিলা যশোদা তাক ভকতিৰ বলে ॥
গক চাৰিলাহা প্ৰভু গোপ-শিশু সঙ্গে ।
অসংখ্যাত অনুব বধিলা তাত বঙ্গে ॥৩

মথুৰাক যাই পাছে প্রভু দেৱহৰি ।
 ধোবাব ছিঙিলা মাথা মহাক্ৰোধ কৰি ॥
 কুৱলয় কংসৰ সাধিলা নিজ কাজ ।
 বুদ্ধ উগ্ৰসেনক পাতিলা মহাবাজ ॥৪
 পাচে পিতৃগৃহে প্ৰবেশিলা দেৱহৰি ।
 কোবৰব মাজত পশিলা বঙ্গ কৰি ॥
 পাশা খেলাই পাণ্ডৱক বনক পঠাই ।
 সামাজিক ৰূপে প্রভু বঙ্গে আছা চাই ॥৫
 মনত হৰিষে সবে শুনা সভাসদ ।
 কালভদ্ৰ পৰাজয় কুৰ্মৱলী বধ ॥
 কহয়ে সাগৰ কবি কৃষ্ণপাৰে ধৰি ।
 পদবন্ধে কবিতা কবিলো যত্ন কৰি ॥৬

দুৰ্য্যোধনৰ অখমেধ যজ্ঞৰ আয়োজন

যেবে পঞ্চ পাণ্ডৱ বনক চলি গৈলা ।
 দেখি কোবৰব মনে মহাবঙ্গ ভৈলা ॥
 দুৰ্য্যোধন শকুনি সুসেন দুঃশাসন ।
 কৰ্ণ সমে বসি তাত কৰে আলোচন ॥৭
 শকুনি বোলন্তু আবে আদেশ নৃপতি ।
 সোধা য়েবে কহো মই উত্তম যুগুতি ॥
 যজ্ঞ কৰিলন্তু যুধিষ্ঠিৰ নৃপবৰ ।
 বহিল থিয়াতি তেবে চন্দ্ৰ দিবাকৰ ॥৮
 শতাদিক যজ্ঞ আবে কবियो আমাৰ ।
 বহিবেক যশ আৰো পুৰুষ উদ্ধাৰ ॥
 ছেন শুনি কৰ্ণে মাতিলন্তু শকুনিক ।
 বুলিলা উত্তম কথ্য ভাল উপাধিক ॥৯

দুঃশাসনে বোলে দাদা শুনা দুৰ্য্যোধন ।
 যজ্ঞ কৰিবাক আমাৰ বৰ মন ॥
 হেন শুনি দুৰ্য্যোধন ৰাজা মহামানী ।
 সবাকো সম্বোধি হেন বুলিলন্ত বাণী ॥১০
 সবে ই থানত বসি থাকাহা সম্প্ৰতি ।
 পিতৃত পুছিয়া আসা ইহাৰ যুগুতি ।
 এতি বুলি ৰাজা অভ্যন্তৰে গৈলা চলি ।
 যি থানত আছে ধৃতৰাষ্ট্ৰ মহাবলী ॥১১
 ওচৰ চাপিয়া দুৰ্য্যোধন মহামানী ।
 চৰণে প্ৰণামি ধীৰে ধীৰে বোলে বাণী ॥
 শুন্যোক পিতৃদেৱ গোচৰ আমাৰ ।
 যজ্ঞ কৰিবাক মন ভৈলেক সবাৰ ॥১২
 শকুনি শ্বসেন কৰ্ণ ভাই দুঃশাসন ।
 ই কাৰ্য্যক লাগি তাসম্বাৰ বৰ মন ॥
 হেন শুনি ধৃতৰাষ্ট্ৰ ৰাজা নবেশ্বৰ ।
 দুৰ্য্যোধন তনয়ক দিলেক উত্তৰ ॥১৩
 আমাৰ বচন শুনা গান্ধাৰীনন্দন ।
 ইটো কথা শুনন্তে হবিষ কৰে মন ॥
 পুছিবাক নালাগে মোহোত ইটো কথা ।
 কৰিয়োক যজ্ঞ তুমি নাহিকে অশুখা ॥১৪
 শুনি বজ্জ ভৈলা দুৰ্য্যোধন মহাবলী ।
 বাপক নমিয়া ৰাজা শীঘ্ৰে গৈলা চলি ॥
 কতোবেলি অন্তৰে পাইলেক মেলঘৰ ।
 বজ্জে যাই সভাত বসিলা নবেশ্বৰ ॥১৫
 হাসি দুৰ্য্যোধন ৰাজা বুলিলা বচন ।
 মন দিয়া শুনিবাহা বাধাসুত কৰ্ণ ॥

আন বীৰগণ শুনা আলচ আমাৰ ।
 যজ্ঞ কৰিবাক প্ৰতি মিলায়ো সম্ভাৰ ॥১৬
 পঞ্চবৰ্ণ ঘোটক মিলায়ো যত্ন কৰি ।
 কৰিয়ো স্তবেশ মোৰ সমস্ত নগৰী ॥
 চৌপথ পদূলি সাজি সিঞ্চায়েক ফুল ।
 থানে থানে কন্যাগণ কবোক মজল ॥১৭
 বাজাগণ বহিবাক সাজায়েক ঘৰ ।
 ভোজনৰ দ্ৰব্যমানে আনিয়ো সত্ৰৰ ॥
 বস্ত্ৰ অলঙ্কাৰ আদি আন বহুধন ।
 দশো দিশে চলোক আমাৰ দত্তগণ ॥১৮
 ধনৰ ভাণ্ডাৰ ভাঙ্গি পাণ্ডৱ বাজাৰ ।
 শকটে শকটে ভৰি আনিয়ো বিস্তৰ ॥
 হেন শুনি সবাবো হৰিষ ভৈলা মন ।
 ইন্দ্ৰপ্ৰস্থ নগৰক চলিয়োক কৰ্ণ ॥১৯
 লগতে চলোক চুশাসন বীৰবৰ ।
 সৰ্ব্বকাৰ্য্য বীতিমত কবোক সহব ॥

যজ্ঞস্থলী নিৰ্ম্মাণ

শাবী শাবী গৃহসৰ সাজাইলা প্ৰৱন্ধে ।
 চৌপথে পদূলি সব সাজে নানা বন্ধে ॥২০
 পুষ্কৰিণী দেৱগৃহ সাজি থানে থান ।
 বিচিত্ৰ ভাণ্ডাৰ সব কৰিলা নিৰ্ম্মাণ ॥
 পাচে যজ্ঞগৃহ সাজিলেক বীৰবৰ ।
 ধৱল পৰ্বত হেন দেখি লাগে ডৰ ॥২১
 বাণিয়া কাহাঁৰ লোক কবিলেক স্থিতি ।
 শাবী শাবী নিৰক্ষিলা বজতৰ চৌতি ॥

সুরণৰ পাত কামি সুরণ কৰলি ।
 সুরণৰ গুণা টানি বান্ধিলা মাড়লী ॥২২
 কপহীসবক তাৰ দিলা সুরণৰ ।
 পাৰ্শ্বতীসবক তাৰ দিলা কি সুন্দৰ ॥
 শাৰী শাৰী নিরন্ধিলা বজ্জতৰ মণি ।
 শ্বেত নেত শুক্লবস্ত্ৰে পাৰিলা পাতনি ॥২৩
 বজ্জতৰ খাৰাসব দিলেক যতনে ।
 বেৰাক বান্ধিলা তাৰ সুরণ বতনে ॥
 বজ্জতৰ পাত দিয়া ছেৱে যন্ত্ৰ কৰি ।
 উত্তৰে গহীন যেন দেখি শুক্ল গিৰী ॥২৪
 বান্ধিলেক কাঠি যেন সুরণ বজ্জতে ।
 বান্ধিলা ধৰণাসব হীৰা মৰকতে ॥
 বতনৰ পাত অসংখ্যাত দিলা টানি ।
 চাহান নাযায় চিকিমিকি কৰে ধুনি ॥২৫
 প্ৰৱন্ধে মাজিলা তাত অনেক পুতলী ।
 অঙ্গী ভঙ্গী কৰি আছে হাত তুলি তুলি ॥
 সিংহ হস্তাগণক লেখিলা পালে পাল ।
 হৰিণ ববাহ গক মহিষ ছাগল ॥২৬
 গকড়ক আদি কৰি যত পক্ষীচয় ।
 তিপচিলা আদি কৰি লেখিলা কতয় ॥
 এতিমতে যজ্জৰ মাজিলা ঘৰচয় ।
 শুনা শ্বাচে যি কৰিলা বাধাব তনয় ॥২৭
 ইন্দ্ৰপ্ৰস্থ নগৰক চলি বীৰবৰ ।
 সুরণৰ যত গুহ ভাঙিলা বিস্তৰ ॥
 শকটে শকটে ভৰি দিলেক পঠাই ।
 ধনৰ ভাণ্ডাৰ ভাঙি আনিলা ছুৰাই ॥২৮

এতিমতে সবে রাজকাৰ্য্য নিয়োজিলা ।
 সেহিবেলা যজ্ঞৰ ঘোটক আনি দিলা ॥
 তেন দেখি দুৰ্য্যোধন হৰিষ মনত ;
 সবাকো সন্থোধি হেন বুলিলা সম্মত ॥২৯
 আমাৰ বচন শুনিয়োক বীৰচয় ।
 শাস্ত্ৰৰ বিহিত কাৰ্য্য কৰিবে লাগয় ॥
 বাধা-স্তুত কৰ্ণ পশ্চিমক গৈলা চলি ।
 উত্তৰে চলোক দুঃশাসন মহাবলী ॥৩০
 পূৰ্বক চলোক দ্ৰোণ আচাৰ্য্য সম্প্ৰতি ।
 দক্ষিণে চলোক ভীষ্ম মুখা সেনাপতি ॥
 চাৰিয়ো দিশক চলি গৈলা বীৰগণ ।
 দেশে দেশে বাজায়ে সহিতে মহাবণ ॥৩১
 তেন দেখি সবাবো হৰিষ ভৈলা মন ।
 নিশান-শব্দে বোলে সাজ রাজাগণ ॥
 ভিন্নে ভিন্নে আপোনাৰ লৈয়া সেনাগণ ।
 চাৰিয়ো দিশক চলি গৈলা রাজাগণ ॥৩২
 পশ্চিম দিশক বাধাস্তুত মহাবল ।
 বিনা যুদ্ধে জিনিলেক নৃপতি সকল ॥
 পূৰ্ব দিশে যত যত নৃপতি আছিল ।
 মহাযুদ্ধে দ্ৰোণে সব রাজাক জিনিল ॥৩৩
 দক্ষিণত ভীষ্ম সেনাপতি অনুপাম ।
 খেদি খেদি রাজাগণ কৰিলা সংগ্রাম ॥
 অসংখ্যাত রাজাগণ বধি সমৰত ।
 জুৰি পুৰি সবাবো আনিলা ধন যত ॥৩৪
 বৈশম্পায়ন বদতি শুনিয়ো মহাৰাজ ।
 আত অনন্তবে পাচে যেন ভৈলা কাজ ॥

কৃষ্ণরস-যুদ্ধ

বণ জিনি কোবরৰ হৰিষ অপাৰ ।
হেন মনে কৰে দেৱতাক দেওঁ ধাৰ ॥৩৫
পাচে ছয়োধন ৰাজা পুৰি মনস্কাম ।
পাতক ছাড়োক ডাকি বোলা ৰাম ৰাম ॥

—•—

অশ্বমেধৰ অশ্ব মেলি দিয়া

ছয়োধন কহে মন্ত্ৰী শুনিয়ে বচন ।
পণ্ডিত ব্ৰাহ্মণ মাতি আনা এতিক্ষণ ॥৩৬
ঘোটকৰ কপালত লেখা ভালমতে ।
সবেয়ো বিৰাজ কৰা ঘোৰাৰ লগতে ॥
ধৃতৰাষ্ট্ৰ পিতৃক বিদায় মাগিছয় ।
যাৱতেকে ফিৰিয়া পালটি নাহো মই ॥৩৭
শুনি ৰঙ্গ ভৈলা তেবে ধৃতৰাষ্ট্ৰ বায় ।
পণ্ডিত ব্ৰাহ্মণ আনিলেক ভাল চাই ॥
লেখিলেক পত্ৰখান উত্তম নিয়ম ।
ছয়োধন ৰাজা দুজ্জনৰ মহা যম ॥৩৮
সমদলে সকল কটকে আসে ধাই ।
মেলিলেক ঘোৰা পাচে শুভক্ষণ চাই ॥
ধৰিয়োক ঘোৰা যাৰ আভয় শক্তি ।
লগতে চলিছে দুঃশাসন মহামতি ॥৩৯
এহিমতে পত্ৰখান পণ্ডিতে লেখিয়া ।
ঘোটকৰ কপালত দিলেক বান্ধিয়া ॥
কহিলেক পণ্ডিতে উত্তম ক্ষণ চাই ।
মেলিলা যজ্ঞৰ ঘোৰা শুভক্ষণ পাই ॥৪০

লগত চলিলা ত্ৰুশাসন বীৰবৰ ।
 জয় জয় শৰদ উঠিলা ভয়ঙ্কৰ ॥
 প্ৰৱল ঘোটকগোট মহাবেগে চলে ।
 বত্ৰে বিৰচিত ঘোৰা সূৰ্য্য সম জলে ॥৪১
 দেশে দেশে ঘোটক ভ্ৰময় নিবন্তৰ ।
 প্ৰবেশিলা পাচে কুৰ্মৱলীৰ নগৰ ॥

—•—

কুৰ্মৱলী নগৰৰ বিৱৰণ

সিটো নগৰৰ প্ৰজা পৰম সুবেশ ।
 সুকুমাৰ তনু আতি জলে দীৰ্ঘকেশ ॥৪২
 সমস্ত তৰুণ দেহা আতি মনোহৰ ।
 নিবন্তৰ প্ৰজাসব দেৱ সমসৰ ॥
 লয়লাসে কটাক্ষে ফুৰয় নাৰীগণে ।
 কন্দৰ্পৰে দৰ্প হৰে যাক দৰশনে ৪৩॥
 সৰ্বকালে যৌৱন লম্বিত মুহিকয় ।
 লৱনু পুতলি যেন দেখি সেহি নয় ॥
 আয়ত লোচন চাক ক্ষীণ যে কঙ্কাল ।
 বতাসত হালে যেন শ্ৰীফলৰ ডাল ॥৪৪
 হেন নাৰীগণ তৈতে আনন্দে ভ্ৰমন্ত ।
 কোকিলৰ কুল কুল মলয়া বসন্ত ॥
 সূৰ্গৰ চৌপাশ পদূলি সূৰ্গৰ ।
 পশু পক্ষী যত সূৰ্গৰ নিবন্তৰ ॥৪৫
 সূৰ্গৰ তৰু তৃণ লতা আছে যত ।
 দেখয় সূৰ্গময় যতক পৰ্বত ॥

সুৱৰ্ণৰ বৃক্ষসৰ সুৱৰ্ণৰ ফল ।
 সুৱৰ্ণৰ পত্ৰসৰ পৰম নিৰ্মল ॥৪৬
 সুৱৰ্ণৰ পুষ্পসৰ আছে ফুলি ফুলি ।
 গাছতে পকিয়া আছে সুৱৰ্ণ কদলী ॥
 হীৰা মৰকতে গৃহ বান্ধিছে ৰাজাৰ ।
 দেখিয় সুৱৰ্ণময় জগততে সাৰ ॥৪৭
 সৰ্ব্বাঙ্গে সুন্দৰ একো অঙ্গে নুহি ক্ষীণ ।
 প্ৰকাশে ভূমিত দ্বিতী অম্ৰাবতী যেন ॥

কুৰ্মৱলীৰ হা ৩৩ অশ্বমেধৰ ঘোৰা আৱদ্ধ

সেতি নগৰত পৰি ঘোটক দুৰ্জয় ।
 পৰম আনন্দে দিটো ছেহনি মাৰয় ॥৪৮
 সেতিবেলা নৃপতিৰ মন্ত্ৰী বৃদ্ধিমন্ত্ৰ ।
 সুৱৰ্ণ সদৃশ ঘোৰাগোট দেখিলন্ত্ৰ ॥
 পৰম সুন্দৰ ঘোৰা দেখি বিচলমান ।
 আথে বেথে মন্ত্ৰী নৃপতিত দিলা জান ॥৪৯
 তেনশুনি ৰাজা আদেশিলা শাস্ত্ৰ কৰি ।
 সমদলে কটকে ঘোৰাক আন ধৰি ॥
 নৃপতিৰ আদেশ শুনিয়া সৈন্যগণ ।
 বেটি যাঠি ঘোৰাক ধৰিলা তেতিক্ষণ ॥৫০
 মহা যত্নে ঘোৰাগোট থৈলেক বান্ধিয়া ।
 কপালৰ পত্ৰখান আনিলা কাঢ়িয়া ॥
 কঠিলেক পত্ৰখান যেনে লক্ষণ ।
 কোঁৱৰৰ বংশে জাও ৰাজা দুৰ্য্যোধন ॥৫১
 পৰম প্ৰৱল ৰাজা বৃতবাহু-সুত ।
 ধৰণী মণ্ডলে ৰাজা আতি অদভুত

একছত্রে খাটে পৃথিবীর রাজাগণ ।
 ভৃত্য যেন খাটয় যোগারে কৰ-ধন ॥৫২
 যজ্ঞ কবিবাক মনে ঘোটক মেলিলা ।
 ভ্রাতৃ দুঃশাসনক লগতে বন্ধা দিলা ॥
 ধৰিবেক ঘোবা যাব শক্তি আছেয় ।
 সপুত্র বান্ধরে তাৰ কবিবো প্রলয় ॥৫৩
 পত্ন শুনি ত্রোণে জ্বলিলেক নবেশ্বৰ ।
 শুনি আছো দুৰ্য্যোধন রাজা ভয়ঙ্কৰ ॥
 শকুনি সুসেন কৰ্ণ দ্রোণ ভীষ্মবায় ।
 সমদলে কটকে নগৰ আসে ধাই ॥৫৪
 আনো অসংখ্যাত সাজি আসে নিবহুৰ ।
 কত কত জনব যে মিলিলা সমব ।
 হেন শুনি বুদ্ধিমন্ত শীঘ্ৰে গৈলা চলি ।
 যি থানত আছে কালভদ্র মহাবলী ॥৫৫
 কহিলন্ত নৃপতিৰ কথা যত যত ।
 শুনি কালভদ্র ভৈল হৰিষ মনত ॥
 মনে বঙ্গ সমৰত আমাৰ চিৰকাল ।
 জানিলো নিশ্চয় ঘোৰ সমব মিলিল ॥৫৬
 এহি বুলি কালভদ্র মুখ্য সেনাপতি ।
 জান দিয়া বহুলোক আনিলেক মাতি ॥

কালভদ্র আৰু দুঃশাসনৰ যুদ্ধ

সাজিয়োক সেনাগণ বিলম্ব নকৰ ।
 ধৰিলা ঘোটক ঘোৰ মিলিল সমব ॥৫৭
 হেন শুনি বাজনীয়া যতেক প্রধান ।
 পৰম আনন্দে সবে বজাৰে নিশান ॥

କୁବାରେ ନିଶାନ ମହା ଆନନ୍ଦତେ ଚଢ଼େ ।
 ସମ୍ବରକ ଚଳେ ବୁଲି ବାଞ୍ଛେ ଧବତ୍ତବେ ॥୫୮
 ହେନ ଶୁନି ଯୁଦ୍ଧକ ସାଞ୍ଜିଲା ବୀରଗଣ ।
 ମାଛତେ ସହିତେ ହସ୍ତୀ ଯୁଞ୍ଜିବାକ ମନ ॥
 ବଥୀ ସମେ ବଥ ସମ ବାଛତେ ଘୋଟକ ।
 ବାକ ଖାଣ୍ଡା ଧରି ସବେ ଆସିଲା କଟକ ॥୫୯
 ନାନାବିଧ ଅସ୍ତ୍ର ସାଞ୍ଜି ସୈନ୍ୟେ ଦୁର୍ବାର ।
 ନୂପତିର ଆଗେ ଗୈୟା ଭୈଳା ପୟୋସାର ॥
 କାଳଭଦ୍ର ସେନାପତି ସମେ ସେନାଚର ।
 ବାରିଷାର ମେଘ ଯେନ ଦେଖି ଲାଗେ ଭୟ ॥୬୦
 ହୟ ହସ୍ତୀ ପଦାତି ଭୈଲେକ ଏକସ୍ଥାନ ।
 ପଦାତିର ଆନ୍ଦୋଳେ ପୃଥିବୀ କମ୍ପମାନ ॥
 ହେନ ଦେଖି କୂର୍ମରଲୀ ରାଜା ନରେନ୍ଦ୍ରବ ।
 ସବାକୋ ସନ୍ତୋଷି ହେନ ଦିଲେକ ଉତ୍ତର ॥୬୧
 ଆମାର ବଚନ ଶୁନା ପଦାତିସକଳ ।
 ଶୁନା ଭାଈ କାଳଭଦ୍ର ସେନା ମହାବଳ ॥
 ଘୋଟକର ଲଗତ ଆସିଛି ଦୁଃଶାସନ ।
 ସେହି ସମେ ଆଗେ କବିଯୋକ ଘୋରବଣ ॥୬୨
 ସୈନ୍ୟଗଣ ସହ ସିଟୋ ଆସିଯାଞ୍ଚେ ସାଞ୍ଜି ।
 କବିଯୋ ସମ୍ବର ଭୟ ନକରିବା ଆଞ୍ଜି ॥
 ଶୁନି ଆଛୋ ଦୁଃଶାସନ ସମ୍ବେ ପ୍ରଧାନ ।
 ସମ୍ବତ୍ତ ଜିନି ହାତେ ଗଲେ ବାନ୍ଧି ଆନ ॥୬୩
 ପୋତାଶାଳେ ବନ୍ଦୀ କରି ଥଣ୍ଡା ଭାଲମତେ ।
 ଡେଙ୍ଗେବେ ଫୁରାମ ମହି ନଗର ସମାନ୍ତେ ॥
 ତାର ପାଞ୍ଚେ ଆସୋକ ନୂପତି ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନ ।
 ତାର ସଙ୍ଗେ ମୋହୋର ହୈବେକ ଘୋର ବଣ ॥୬୪

হেন শুনি কালভদ্র বীর মহাবলী ।
 সসৈন্যে সানন্দে শীঘ্রবেগে গৈলা চলি ॥
 মহাবেগে গৈলা চলি খানিকো নাপেক্ষি ।
 দুঃশাসন সমে সবে ভৈলা দেখা দেখি ॥৬৫
 সেহিলেলা দুঃশাসনে যি কৰিলা কাজ ।
 সমৰক লাগিয়া ভৈলেক সবে সাজ ॥
 কালভদ্র সেনাপতি খেদি লাগ পাই ।
 দুই দলে মহাক্রোধে যুজিবাক যায ॥৬৬
 বাকরাবী লোকে খেদি যাই বাক পাতি ।
 খাণ্ডায়ে লাগিয়া কুবাকুনি হাতাহাতি ॥
 ধাঙ্গুকাঁসকলে যজি পদাতি পদাতি ।
 মাত্তে মাত্তে যুজে বখী খৰগতি ॥৬৭
 এতিমতে ঘোব যুদ্ধ মিলিল অপাৰ ।
 ছলছুল আন্দোল যে হইল তাহার ॥
 অনেক পৰিল বীর সম্মুখ সমরে ।
 তথাপিতো পিচক নচারে কোনো নৰে ॥৬৮
 বোলন্তু সাগৰ কবি আতি অল্পমতি ।
 কবযোৰে মহন্ত জনক কৰো নতি ॥
 মূৰ্থ হেন জানি নিন্দা নকৰিবা মোক ।
 যেন তেন মতে কৃষ্ণ কীর্তনেসে হোক ॥৬৯
 কৃষ্ণসে দেব দেব জানা নিষ্ট কৰি ।
 খণ্ডোক আপদ ডাকি বোলা হবি হবি ॥৭০

দুঃশাসন নাগপাশত বন্ধ

দুলৰী

ঋষিয়ে বোলয়,   ৰাজা জন্মেজয়
 শুনিয়োক পাচকথা ।
 যেবে দুঃশাসন,   হাৰিলেক ৰণ
 কৰিলা যেন অৱস্থা ॥
 নাগপাশে বন্দী   ছয়া দুঃশাসন
 ৰণ মাজে পৰি আছে ।
 দেখি কালভদ্রে   সবাকো চাহিয়া
 হৰিয়ে মাতিলা পাচে ॥৭১
 আমাৰ বচন   শুনা বীৰগণ
 লয়ো আক সাজী কৰি ।
 নৃপতিৰ আগে   দেওঁ ভেট কৰি
 দেখিয়োক নৰ নাবী ॥
 হেন শুনি সবে   সাজীবান্ধি লৈয়া
 নগবক লাগি গৈলা ।
 বসিয়া আছন্ত   ৰাজা কুৰ্মৱলী
 সভামধ্যে ভেট পাইলা ॥৭২
 আগ বাঢ়ি যাই   যুদ্ধ সেনাপতি
 কালভদ্র মহাবীৰ ।
 সমীপ চাপিয়া   কৰিলা প্ৰণাম
 নাতিলহু ধীৰে ধীৰ ॥
 তোমাৰ প্ৰসাদে   লভিলেঁ বিজয়
 আনি আছো দুঃশাসন ।

ଶୁନି କୂର୍ମରଣୀ   ରାଜା ମହାରଣୀ
ହବସିତ ଡୈଲା ମନ ॥୧୩

କାଳଭଦ୍ର ଆଦି   ସମସ୍ତ ସେନାକ
ଦିଲା ଧନ ବତ୍ତ ବାତ ।

ବୀର କାଳଭଦ୍ର   ସୈନ୍ୟ ଅଧିକାରୀ
ହବସିତ ଡୈଲା ଚିତ ॥

ପାଠେ କୂର୍ମରଣୀ   ଆନନ୍ଦେ ବୁଲିଲା
ଶୁନିଯୋକ ସେନା-ବଳ ।

ନଗରତ ନିଆ   ଫୁବାୟୋ ଇହାକ
ଦେଖୋକ ପ୍ରଜା ସକଳ ॥୧୪

ହେନ ଶୁନି ସବେ   ମାଞ୍ଜୀ ବାନ୍ଧି ଲେୟା
ପଶିଲା ଯାହି ନଗର ।

ଛନ୍ଦୁଭି କୋବାୟ   ନିଶାନ ଉଡ଼ାଇ
ହବସିତ ମନ ଲୋକର ॥

ମାଞ୍ଜୀ ବାନ୍ଧି ନେଇ   ପ୍ରଜାସବେ ଦେଖେ
ବେଢ଼ି ଚାରେ ନାବୀଗଣ ।

କୌରବ-ବଂଶର   ରାଜା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ
ତାନ ଭାହି ଦୁଃଶାସନ ॥୧୫

ଏହିମତେ ସବେ   ଯତ ନର ନାରୀ
ଚାହୁଁ ଆନନ୍ଦ କରି ।

ପୁନରାପି ଆନି   ରାଜାର ଆଗତ
ଜଗାଇଲେକ ମାଞ୍ଜୀ କରି ॥

ଦେଖି କୂର୍ମରଣୀ   ହବସିତ ମନତ
ବୁଲିଲା ସବାକୋ ଚାହି ।

ପୋତାଶାଳେ ନିଆ   ଥିୟୋ ବନ୍ଦୀ କରି
ବିଲମ୍ବକ ହୁସୁରାହି ॥୧୬

ହେନ ଶୁନି ଯତ ବନ୍ଧୀୟା ଚଟକ
 ରାଜାର ବୁଝିଯା ମନ ।

ପୋତାଶାଳେ ନିୟା କବିଲେକ ବନ୍ଦୀ
 କବିୟା ଅତି ଯତନ ॥

ଆସିଯେ ବୋଲୟ ଶୁନା ଜନ୍ମେଜୟ
 ପାଚେ ଯେନ ଡିଲ କାଞ୍ଚ ।

ଯେବେ ବଣ ଜିନି କବିଲେକ ବନ୍ଦୀ
 ଦୁଃଶାସନ ଯୁରରାଜ ॥୧୧

ଦେଖି କୁକ୍ଷେନା ମହାତ୍ରାସ ହୁୟା
 ପାଚକ ଲାଗିଯା ଲବେ ।

କୂର୍ମାରଣୀ ସେନା ଆନନ୍ଦ କବିୟା
 ଥେଦି ଥେଦି କତ ଧବେ ॥

କତ ସେନାଗଣ କୋବାୟ ମାବୟ
 କତ ଆନେ ବାନ୍ଧି ଧରି ।

କିଲନ୍ତେ କୁବନ୍ତେ ଡାନନ୍ତେ ଘୋହନ୍ତେ
 କତ କତ ଗୈଲା ମରି ॥୧୨

କତ ସେନାଗଣ ତ୍ରାସତେ ପଳାୟ
 ବାଧିୟା ନିଜ୍ଜ ପରାଗ ।

ଦେଶ ଦେଶାନ୍ତର ପଳାହି ନିବନ୍ତର
 ନୂପତିତ ଦିଲା ଜ୍ଞାନ ॥

ଆଦେଶ ନୂପତି ଶୁନିଯୋ ସମ୍ପ୍ରତି
 ବିନାଶ ଡିଲାହେ କାଞ୍ଚ ।

ସମବତ ଜିନି କବିଲେକ ବନ୍ଦୀ
 ଦୁଃଶାସନ ମହାରାଜ ॥୧୩

ହାତେ ଗଲେ ବାନ୍ଧି ନିଲନ୍ତ ଧରିୟା
 ନଗର ପଶିଲା ଯାହି ।

নজানিলে। তৈত অন্তেষ পুৰত
কৰিলা কিবা বিলাই ॥

শুনি দুৰ্য্যোধনে দেখিলা যমক
শোক-অগ্নি গৈল জ্বলি।

সমস্তে সংসাৰ তমোময় দেখে
ভূমিত পৰিলা ঢলি ॥৮০

কত বেলি মানে বাজা দুৰ্য্যোধন
শৰীৰে চেতন পাই।

ধৰ ফৰ কৰি উঠিয়া বসিলা
নিদ্রাত যেন জাগয় ॥

কথমপি চিত্ত কৰিলন্ত স্থিৰ
কিছো সঙ্কুক্ষণ ভৈল।

প্ৰাণ সমসৰ কনিষ্ঠৰ গুণ
সুমৰি কান্দিবে লৈলা ॥৮১

হৰি হৰি বাপ প্ৰাণৰ সোদৰ
কিমতে দুখ বঞ্চিবি।

সিটো পোতাশালে ঘোৰ যাতনাত
কিমতে পৰি থাকিবি ॥

দশ পঞ্চ দিনে দিবেক আহাৰ
থৈবে বান্ধি হাতে গলে।

যুধ চাই তোৰ অনেক ভৎসিবে
তাক স্বৰি অগ্নি জ্বলে ॥৮২

অকাৰা তণ্ডুল দিবে এক যুষ্টি
নিদিবেক তৈল ঘিউ।

সিটো অন্ন তই খাইবি কেন কৰি
কিমতে বাখিবি জীউ ॥

କୁଧାର୍ଥ ଭୂମିତ   ଶୟନ କରାବି
ନ ହୁଏବେକ ତୁଣୋ ମରା ।

କିମତେ ତାହାତ   ନିଦ୍ରା କରାବାହା
ଥାକିବିହି :କନ କରା ॥୮୩

ପଞ୍ଚାୟତେ ମିତ୍ରା   କରମ ଭୋଜନ
ପରମ ସୁନ୍ଦର ଭୋଗ ॥

ଦିବ୍ୟ ସିଂହାସନେ   ସୁଖ ନାହିଁ ଲାଗେ
ସଦା ହୁଏ ଅଭିଯୋଗ ॥

ହାକ ମୁରାୟା   ନମତେ ପରାଗ
ଶରୀର କରା ଦଗଧ ।

ଏହି ବାରି ବାଜା   ଦେଖେ ତମୋମୟ
ବାକ୍ୟ ଭୈଳା ନିଶରଦ ॥୮୪

କତୋ ବେଳି ଅନ୍ତେ   ବାଜା ହୃଷ୍ୟୋଧନ
ସ୍ଥିର କରାଲେକ ବୁଦ୍ଧି ।

ଜାନିଲୋ ନିଶ୍ଚୟ   ଆପଦ କାଳର
ମୈର୍ବ୍ୟା ହେ ବର ଓଷାମି ॥

ଏହିମତେ ଶୁଣି   ବାଜା ମନେ ମାନି
କରାଲେକ ଦୂତ ମନ ।

ଦ୍ରୋଣ ଭୀଷ୍ମ କର୍ଣ   ମବାକୋ ଚାଟିଆ
ବୁଲିଲା ପାଚେ ବଚନ ॥୮୫

ଶୁନା ବୀରଗଣ   ନମତେ ପରାଗ
ବିଲମ୍ବକ ନୁହରାଟି ।

ମରବକ ଲାଗି   ଆହା ଶୀଘ୍ର କରା
କିଛି ଅରମବ ନାହିଁ ॥

ଶୁଣି ତାହା ଦ୍ରୋଣ   ଶକୁନି ମୁଖେ
ବାଧା-ସୁତ ମହାବଳ ॥

সমৰক প্রতি ভৈলা সব সাজ
মনে কৰি কৌতূহল ॥৮৬

দুর্যোধন আদি উনশত ভাই
সবে ভৈলা পৰি সাজ ।

সৈন্ধৱ দেশৰ সাজি আসিবেক
জয়দ্রথ মহাবাজ ॥

বিৰাট আসিয়া ভৈলা সব সাজ
মৎস্যৰাজ মহাবলী ।

দ্রুপদ নৃপতি সেনাগণ সমে
তেতিক্ষণে গৈলা চলি ॥

আনো অসংখ্যাত আসিলা নৃপতি
সমৰক লয়া সাজ ।

যুদ্ধক প্রৱন্ধে বঞ্জে সাজিলেক
দুর্যোধন মহাবাজ ॥

শুনা সভাসদ ভাৰতৰ পদ
সম্যকে পাপৰ জুই ।

দেৱাজ ভূষণ ভক্ষ পঞ্চামৃত
জানা আক সম নুই ॥ ৮৮

জীৱন্তে ভকতি মৰিলে মুকুতি
গতি হয় পৰকালে ।

তাজা আন কাম বোলা বাম বাম
পুৰুষ উদ্ধাৰা ভালে ॥ ৮৯

দুৰ্য্যোধনৰ বগবাত্ৰা ।

পদ ।

বৈশম্পায়ন বদতি শুনিয়ো নবেশ্বৰ ।
 যুদ্ধক প্ৰৱন্ধে দুৰ্য্যোধন নৃপবৰ ॥
 কৰচ পিক্ৰিয়া শৰীৰৰ আৱৰণ ।
 পৰিধান কৰিলেক দেৱাজ্ঞ ভূষণ ॥ ৯০
 মাথে পিক্ৰিলেক পাচে শৰীৰ শোভন ।
 কণ্ঠমধ্যে লইলেক হাৰ বিতোপন ॥
 কৰত কঙ্কণ অতি হাৰ সাতসৰি ।
 কঙ্কালত ঘুঙুৰা বান্ধিলা যত্ন কৰি ॥ ৯১
 বক্ষস্থলে পিক্ৰিলেক অগৰু চন্দন ।
 কপালত সূৰ্ণৰ চিঠি * বিতোপন ॥
 দশ আঙ্গুলিত পিক্ৰি সূৰ্ণ-আঙ্গুঠি ।
 বত্ৰৰ নূপুৰ পাৰে স্বৰ্ণৰ উৰাটি ॥ ৯২
 শৰীৰত বস্ত্ৰ কঙ্কালত পাটভুণি ।
 বত্ৰে বিৰচিত জিলিমিলি কৰে কান্তি ॥
 এহিমতে অলঙ্কাৰ পিক্ৰিলা বিস্তৰ ।
 সাৰথিক সম্বোধিয়া দিলন্ত উত্তৰ ॥ ৯৩
 শুনিয়ো সাৰথি মোৰ বচন বিহিত ।
 শীঘ্ৰকৰি বথখান কৰ সালঙ্কৃত ॥
 আথে বেথে যাই কটকত দিলা জ্ঞান ।
 শুনোক সকলে মোৰ বচন প্ৰধান ॥ ৯৪
 চলিবে লাগয় মোৰ ছবস্ত্ৰৰ পথ ।
 ভোজন সন্তাৰ মানে লয়োক লগত ॥

* চিঠি :— চিঠিপাতি, কপালজ্যেষ্ঠী ।

তেলী মালী কাহাৰ কমাৰ যত লোক ।
 পহাৰি থামাৰি সমস্তয়ো চলিযোক ॥ ৯৫
 পৰত খুজিবে যেন নালাগে বস্তুক ।
 শকটে শকটে ভৰি লয়োক বহুত ॥
 পানীশালা অগ্নিশালা অন্নশালা লোক ।
 বৃষভৰ স্কন্ধে সাজী কৰিয়া লয়োক ॥ ৯৬
 খৰি-ডাল পৰ্য্যন্তে নালাগে খুজিবাক ।
 যতেক আছয় মোৰ বাজনীয়া লোক ॥
 সমস্তে চলোক মোৰ লগত সম্প্ৰতি ।
 হেন শুনি আথে বেথে চলিলা সাবথি ॥ ৯৭
 বেগে যাই সবাক কহিলা বিদ্যমান ।
 শীঘ্ৰকৰি আসি শান্তিলৈক বথখান ॥
 শ্বেতবৰ্ণ চাৰিগোট যুৰিলৈক বাজী ।
 সমস্তে অস্ত্ৰক নিবন্ধিয়া হৈল সাজি ॥ ৯৮
 দিলৈক * বাজনা খান বহুত বিৰচিত ।
 সূৰ্ণ সদৃশ ধ্বজগোট বিপৰীত ॥
 কপালত আবোপিল সূৰ্ণ দাপান ।
 পাৰত ঘুণ্ডা দিলা কৰে জিনিমিলি ॥ ৯৯
 সূৰ্ণ বতনে মণ্ডিলৈক বথখান ।
 ভূমিত নামিছে যেন দেৱৰ বিমান ।
 হেনয় সুন্দৰ বথ পৰম সুমতি ।
 ৰাজ্যৰ আগত আনি যোগাইলা সাবথি ॥ ১০০
 বথ আসিবাক দেখি ৰাজ্য দুৰ্য্যোধন ।
 সমাজৰ হস্তে উঠিলৈক ভেতিঙ্গণ ॥

ভীষ্ম দ্ৰোণ আদি কৰি যতেক আছিল ।
 গিৰিসিতে তাৱক্ষণে সিথানে চলিল ॥ ১০১
 শুভক্ষণে যাত্ৰা কৰিলন্ত নৃপবৰ ।
 জয় হৰিধ্বনি কৰিলেক ভয়ঙ্কৰ ॥
 ধীবে ধীবে দেও দিয়া চলিলা বথত ।
 ভীষ্ম আদি যোধগণ চলিলা লগত ॥ ১০২
 বিৰাট দ্ৰুপদ আদি আছিলেক যত ।
 যুজিবাক মনে সবে হৰিষ মনত ॥
 বথ সমে দুৰ্য্যোধন প্ৰকাশ কৰয় ।
 সপ্ত ঘোৰ্ণকত যেন আদিত্য জ্বলয় ॥ ১০৩
 পাচত চলয় তাৰ উগ্ৰশত ভাই ।
 যতেক কটক তাৰ লেখা জোখা নাই ॥
 বাজনীয়া লোক তাৰ যতেক থাকয় ।
 ক্ৰমান্বয়ে সমস্তেও বণক চলয় ॥ ১০৪
 বীৰ ঢাক কৰতাল বাজাৰে কাঁহাল ।
 খমুছি দোতাৰ বাজে বিপক্ষি মাদাল ॥
 গোমুখ কৰ্ণাল ভেবী ঢোল চন্দ্ৰহাঁস ।
 সাৰিজে কঞ্জাৰ বেণু কদ্ৰকা বলাস ॥ ১০৫
 কালি মৌৰি বাঁশী বেণ আন বাত্ৰ যত ।
 পবম আনন্দে বাজে সেই সময়ত ॥
 প্ৰজাব আন্দোলে ঘনে কম্পে বসুমতী ।
 কৈলাশত সচকিত হৈলা পশুপতি ॥ ১০৬
 জল স্থল নাগ পশু পক্ষীৰ বিস্ময় ।
 স্বৰ্গে থাকি দেৱতাসবৰ হৈলা ভয় ॥
 হুয়া চমৎকাৰ পাচে ৰাজা দুৰ্য্যোধন ।
 শুভক্ষণ যাত্ৰা পায় কৰিলা গমন ॥ ১০৭

লগত লৰিলা ভীষ্ম দ্রোণ আদি যত ।
 অসংখ্যাত ৰাজাগণ লৰিলা পাচত ॥
 সামান্য সেনাৰ কিছো লেখা জোখা নাই ।
 জল স্থল পৃথিবী সতিতে চলি যায় ॥ ১০৮
 নদী নদ গ্ৰাম দেশ গিৰি নিৰন্তৰ ।
 সম কৰি চলে সেনা কুক বহুতৰ ॥
 দোকানী পোহাবী লোক চলয় পাচত ।
 শকটে শকটে ভৰি বস্তু চলে যত ॥ ১০৯
 এতিমতে দিনত চলিল প্রজাচয় ।
 গধূলি ভৈলক ভৰি হাত নচলয় ॥
 হাথিবাক নাপাবয় সেনাগণ যত ।
 তেতিক্ষণে দিবাকৰ ভৈলা অন্তগত ॥ ১১০
 সেহি সময়ত ভীষ্ম সেনাপতি বীৰ ।
 দুৰ্য্যোধন ৰাজাক মাতিলা ধীবে ধীৰ ॥
 আমাৰ বচন শুনিয়োক মহাবল ।
 হাথিব নাপাবে দেখো কটক সকল ॥ ১১১
 আত বাতি বঞ্চিয়োক সসৈন্য সহিতে ।
 ৰাত্ৰি-অৱসানে চলো সেনা সমন্বিতে ॥
 সেহি সময়তে পাচে বাধা-সুত কৰ্ণ ।
 মহাক্ৰোধে গাঙ্গেয়ক বুলিলা বচন ॥ ১১২
 ইথানত ৰাত্ৰি বঞ্চিবাৰ কিবা কাজ ।
 পোতাশালে আছে দুঃশাসন যুবৰাজ ॥
 একদিনে এক যুগ তাহান মনত ।
 কোন কাৰ্য্য সাধিবাহা থাকি ইথানত ॥ ১১৩
 চলোক সকল সেনা হাতে খাণ্ডাধৰি ।
 হেন শুনি দ্রোণে মাতিলেক ক্ৰোধ কৰি ॥

ତୋହୋର ଶରୀରେ ବଳ ଆହୁୟ ବିସ୍ତର ।
 ହରିଷେ ଚଳାସ ଗାରେ ନାହିକେ ଭାଗର ॥ ୧୧୪
 ତୋର ବଳେ ହାଥିବେ ନାପାରେ ସେନାଗଣ ।
 ବାଟ ଥାହି ପବୟ ସମ୍ମୁଖେ ଜଳ ଯେନ ॥
 ଲାଳ କାଳ ଭୈଳା ପ୍ରଜା ନାପାରେ ଚଳିତେ ।
 ମୋର ମନ ଇହାତ ଯେ ଉଚିତ ବହିତେ ॥ ୧୧୫
 ନୁହିକେ କହିଲେ ତୋରା ଶୀଘ୍ର କର ଯାୟ ।
 ଦେଖିବୋହୋ ସବାରେ ନୟନ ମଳି ଥାହି ॥
 ଖୁନି ଆଛୋ କୂର୍ମରଣୀ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ନୃପତି ।
 କାଳଭଦ୍ର ନାମ ତାର ମୋକ୍ଷ ସେନାପତି ॥ ୧୧୬
 ଆଛୋକ ମନୁଷ୍ୟ ତାର ଦେରେ ନହେ ସମ ।
 ମହାବଳରତ୍ନ ରାଜା ପରମ ବିକ୍ରମ ॥
 ଯତେକ ଦେଖହ କୁରୁ କଟକ ବିସ୍ତର ।
 ତାହାର ଆଗତ ସବେ ତୁଣ ସମସର ॥ ୧୧୭
 ଯୁଗର ଆଗତ ଯେନ ପ୍ରଚଣ୍ଡ କେଶରୀ ।
 କୋନୋଜନେ ତାହାକ ଯୁଦ୍ଧିବ ଧନୁ ଧରି ॥
 ସମ୍ମୁଖ ସମରେ ସମ କୋନୋଜନ ନାହି ।
 ଏକମାତ୍ର ଭୀଷ୍ମର ନାଜାନୋ ଅଭିପ୍ରାୟ ॥ ୧୧୮
 ଆମାର ବଚନ ଖୁନିଯୋକ ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନ ।
 ଜିବାଯୋକ ଆତେ ବହିଯୋକ ସେନାଗଣ ॥
 ହେନ ଖୁନି ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନ ନାମିଲ ବଥର ।
 ସୁପକାରେ ବହିଲେକ ସେନା ନିବନ୍ତର ॥ ୧୧୯
 ସେହି ସମୟତେ ପାଚେ ରାଜା ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନ ।
 ସବାକୋ ସନ୍ତୋଷି ହେନ ବୁଲିଲା ବଚନ ॥
 ଆପୋନାର ବସ୍ତ୍ର ଯତ ଆହୁୟ ଲଗତ ।
 କରାୟୋ ଭୋଜନ ସବେ ରାଜାଗଣ ଯତ ॥ ୧୨୦

যাহাৰ লগত খাদ্য নাহি বিত্তমান ।
 পহাৰীৰ শকটৰ শীঘ্ৰ কৰি আন ॥
 ভুঞ্জিয়োক সেনাগণ যাৰ যিবা আশ ।
 অতোজনে নাথাকিবা প্ৰথম প্ৰবাস ॥ ১২১
 আৰু এক কথা কহো শুনিয়োক কৰ্ণ ।
 শীঘ্ৰ কৰিয়োক কাষ্ঠ গড়ৰ যতন ॥
 ৰাজাৰ বচন হেন শুনিলেক কৰ্ণ ।
 কৰিলেক কাষ্ঠ-গড়খান তেতিক্ষণ ॥ ১২২
 এহিমতে বহিলেক ৰাজা দুৰ্য্যোধন ।
 পালি পহৰীয়া লোকে দিলেক দোকান ॥
 উপৰত চন্দ্ৰতাপ আৰিলা ছনাই ।
 কৰিলা ভোজন দুৰ্য্যোধন মহাবায় ॥ ১২৩
 যড়ৰস পঞ্চামৃত কৰিলা ভোজন ।
 কপূৰ তাম্বুল ভুঞ্জিলেক ভোজন ।
 সিংহাসন খাটে গৈয়া শয়ন কৰিলা
 পালি পহৰীয়া লোকে চৌভিতি বহিলা ॥ ১২৪
 আন ৰাজাগণ মানে কৰিলে ভোজন ।
 নিজ নিজ স্থানে সবে কৰিলা শয়ন ॥
 ভীষ্ম দ্ৰোণ আদি কৰি যতেক আছিল ।
 ভোজন কৰিয়া পাচে শয়ন কৰিলা ॥ ১২৫
 প্ৰজাগণে ভোজন কৰিলা মহামুখে ।
 নিদ্ৰা গৈলা সকলে পৰিয়া মহা দুখে ॥
 এহিমতে ৰাত্ৰি গোট অৱসান কৰি ।
 উদয় ভৈলন্তু ভানু ৰজনী সংহাৰি ॥ ১২৬
 সেহি বেলা ৰাজাগণ লভিলা চেতন ।
 পাইলেক চেতন আৰু যত সেনাগণ ॥

মহাৰাজ দুৰ্য্যোধন নিজা পৰিহৰি ।
 সিংহাসন হস্তে উঠিলেক ত্বৰা কৰি ॥ ১২৭
 উপাসি বহিলা পাত্ৰ মন্ত্ৰী যি সকল ।
 সাজি কৰি আনি লোকে যোগাইলেক জল ॥
 শকটৰ পৰা আনি নিলেক ত্বৰিতে ।
 দেখি দুৰ্য্যোধন বৰ হৰষিত চিত্ত ॥ ১২৮
 স্নান কৰি দেৱতাক কৰিলা পূজন ।
 বিধিমতে ৰাজা পাছে কৰিলা ভোজন ॥
 আন ৰাজাগণে আনিলেক ডাব-জল ।
 স্নান পান ভোজন কৰিলা কোঁতুহল ॥ ১২৯
 আন ৰাজাগণ যত আছিল। বিস্তৰ ।
 স্নান কৰি ভোজন কৰিলা নিৰন্তৰ ॥
 সেগাগণ সমে পাছে ৰাজা দুৰ্য্যোধন ।
 কুৰ্মৱলী নগৰক কৰিলা গমন ॥ ১৩০
 ঘোৰতৰ বন, সেতু এড়াল। রিস্তৰ ।
 পৰ্বত দুৰ্গম নদী গ্ৰাম বহুতৰ ॥
 মহাত্মে চলে কুৰ্মসেনা নিৰন্তৰ ।
 দ্বাদশ দিবসে পাইলা কুৰ্মৰ নগৰ ॥ ১৩১
 দোকানী পহাৰীলোক আহিলেক যত ।
 দ্বিতীয় প্ৰহৰ হস্তে বহিলা পাছত ॥

কুৰ্মৱলীৰ যুদ্ধ আয়োজন

সেহি বেলা কুৰ্মৱলী যত সৈন্যগণ ।
 নৃপতিৰ আগে যাই কৈলা তেতিক্ষণ ॥ ১৩২
 আগবাঢ়ি সবেয়ো কৰিলা হাতযোৰ ।
 শাৰী ছয়া জাহ্নুপাৰি দিলেক গোচৰ ॥

আদেশ নৃপতি ভৈলা অথনুৰ কাজ ।
 সমৰক আইলা দুৰ্য্যোধন মহাৰাজ ॥ ১৩৩
 অসংখ্য কটক সমে আসিয়াছে সাজি ।
 বিনাশ ভৈলনু কাজ চিত্তিয়োক আজি ॥
 হয় হস্তী বথ বথী আসিয়াছে যত ।
 অনেক দিবস লাগে লেখা দিব কত ॥ ১৩৪
 সাগৰ সমান সৈন্য অসংখ্যাত প্রজা ।
 আছোক সেনাক কোনো লেখিবেক বাজা ।
 নাজানো আমাৰ আজি কিহয় অৱস্থা ।
 মুখ্য মুখ্য বীৰৰ শুনিয়ো কহো কথা ॥ ১৩৫
 আপোনাৰ ভাই তাৰ এক উগ্ৰশত ।
 মহাবলী বাজ-সুত আসিছে বহুত ॥
 আসিয়াছে সেনাপতি গঙ্গাৰ কুমাৰ ।
 দ্রোণ নামে আসিয়াছে মুনিষ দুৰ্ব্বাব ॥ ১৩৬
 সুসেন শকুনি কৰ্ণ মহা বুদ্ধিৱন্ত ।
 জয়দ্রথ আসিয়াছে বৰ বলৱত ॥
 দ্রুপদ নৃপতি আসিয়াছে বিদ্যমান ।
 সমদলে বিৰাট আসিছে সেই থান ॥ ১৩৭
 আন আন ৰাজগণ আসিছে বহুত
 হেন জানি কহিয়োক যেহেন যুগুত ॥
 শুনি কুৰ্মৱলী ৰাজা দিলা সমিধান ।
 কালভদ্র বীৰক সত্বেৰে মাতি আন ॥ ১২৮
 হেন শুনি গৈলা চলি দৃত মহাশয় ।
 যৈত আছে কালভদ্র মুনিষ দুৰ্জয় ॥
 কৰযোৰে দূতে বিনাৱন্ত বাক্যচয় ।
 ৰাজাৰ আগক শীঘ্ৰে যাইবাক লাগয় ॥ ১৩৯

ৰাজা দুৰ্য্যোধন সমৰক আইলা সাজি ।
 নকৰা বিলম্ব ঝাণ্টে উঠিয়োক সাজি ॥
 দূতৰ বচন শুনিলেক মহাবলী ।
 ৰাজাৰ পাশক শীঘ্ৰ বেগে গৈলা চলি ॥ ১৪০
 সমীপ চাপিয়া বীৰে কৰিলা সেৱলি ।
 আসন পাতিয়া বসিলন্ত মহাবলী ॥
 দেখি কৰ্ম্মৱলীৰ হৰিষ ভৈলা মন ।
 সাদৰ কৰিয়া ৰাজা বলিলা বচন ॥ ১৪১
 শুনা সভাসদ ইটো ভাৰতৰ কথা ।
 ইহেন মনুষ্য জন্ম নকৰিয়ো বৃথা ॥
 ঈশ্বৰৰ জন্ম কথা সংসাৰতে সাব ।
 কলিয়ুগে আতপৰে ধৰ্ম্ম নাহি আৰ ॥ ১৪২
 সংসাৰ সাগৰে তৰা কৃষ্ণৰ চৰণ ।
 বোলা ৰাম ৰাম সবে সভাসদগণ ॥ ১৪৩

দুলৰী ।

আমার বচন   শুনা কালভদ্র
সাজিয়োক এতিক্ষণ ।
আজিৰ সন্য   হৈব ভয়ঙ্কৰ
আসিয়াছে দুৰ্য্যোবন ॥
ভীষ্ম দ্রোণ আদি   অসংখ্যাত বীৰ
লগতে আসিছে সাজি ।

জানিছো নিশ্চয়   দুর্ঘোষ সমৰ

কন্দল মিলিব আজি ॥ ১৪৪

শুনি কালভদ্র   হৰিষে চলিলা

ৰাজাক কৰি প্রণাম ।

হয় হস্তী বথ   পদাতি সমস্ত

দেখিবাক অনুপাম ॥

পাছে কুসুমরলী   সাৰথিক চাই

শীঘ্ৰে দিলা সগিধান ।

নকৰি বিলম্ব   উঠিয়োক ঝাণ্টে

সাজিয়োক বথখান ॥ ১৪৫

শুনিয়া সাৰথি   গৈলা আথে বেথে

আনিলা ঘোটক ধৰি ।

শুৱু চাৰি হয়   সাজিলেক বথ

সুৰ্বে মণ্ডিত কৰি ॥

যুৱলি বিচিত্র   বত্ৰে বিৰচিত

ঋজক দিলা সিংহৰ ।

অস্ত্র শস্ত্ৰগণ   থৈলা থানে নাথ

যোপাইলেক বথবৰ ॥ ১৪৬

দেখি কুসুমরলী   হৰিষে উঠিলা

সমবক ভৈলা সাজ ।

দেবাজ ভূষণ   অলঙ্কাৰ যত

পিন্ধিলেক মহাবাজ ॥

শৰীৰক ঢাকি   পিন্ধিলা কবচ

থৈলা অস্ত্ৰ তুণ ভৰি ।

অসংখ্যাত বীৰ   যাই আগে পাছে

লবিলেক যাত্ৰা কৰি ॥ ১৪৭

কালভদ্ৰ আদি কবি বীৰ যত
লবিলা সবে লগত ।

সমস্ত কটক ভূমি দলদপ
চলিলা সবে লগত ।

সেহি সময়তে বাজা কুৰ্মৱলী
দেখে সব বিগড়ল ।

আকাশৰ পৰা খসি খসি পৰে
যতেক তাৰাসকল ॥১৪৮

একে গগনত ছুগোটী আদিত্য
যুজন্ত নক্ষত্ৰগণ ।

কধিৰ সদৃশ বক্তৃ দশোদিশ
কৰে পঙ্ক ববিষণ ॥

দুৰ্ঘোৰ বতাস প্ৰজাৰ তৰাস
ঘনে ঘনে বজ্ৰপাত ।

পৃথিৱী ফাটিয়া জল নিকলয়
ঘনে লৰে বসুমতী ॥১৪৯

অসংখ্যাত বৃক্ষ পৰয় উভৰি
বিনা মেঘে ববিষণ ।

মাথাৰ উপৰে কাক গৃধ্ৰ উৰে
বাৰাৰে শৃগালগণ ॥

সঘনে তাতাব শব্দীৰ কাম্পায়
দেখন্ত কুহবিময় * । * কুহৰি—কুৰ্মৱলী ।

তথাপি ৰাজাৰ নাথি ভয় ভীত
বণক মনে চলয় ॥১৫০

দুৰ্জয় সেনাৰ প্ৰচণ্ড আন্দোল
ঘনে কম্পে বসুমতী ।

আকাশত থাকি   সঙ্কোচিত মনে
দেৱতাগণ সম্প্রতি ॥

পাতাল লোকত   নাগগণ যত
তাসম্বাৰ ভয় আতি ।

হেন চমৎকাৰ   বাজা কুৰ্ম্মৱলী
বহিলেক বাহুপাতি ॥১৫১

দেখি ভীষ্ম দোণ   আদি কুৰুগণ
যুজিবাক ভৈলা সাজ ।

পৰম যতনে   ধাইলেক যেহেন
ত্ৰোধ কৰি সিদ্ধুবাজ ।

শুনা সভাসদ   ভাবতব পদ
কৃষ্ণক মনত ধৰা ।

কৃষ্ণ গুণ-গান   শ্রৱণ কৌতুহলে
অপাৰ সংসাৰ তৰা ॥১৫২

বোলয় সাগদ   অতি অল্পমতি
নজোনোহো কিছো আন ।

মহন্ত যতেক   কৃষ্ণভক্ত যত
সবাবে ধৰো চৰণ ॥

আমাৰ যতেক   দোষ গুণ হয়
তাক কৰিবাহা ক্ষমা ।

বঢ়া টুটো দোষ   একো নধৰিবা
পৰম আতি অধম ॥১৫৩

মিছা আশা কান   হেনয় সংসাৰে
এৰিবেক মহাজন ॥

আপুনি নিস্তৰে   পুৰুষ উদ্ধাৰে
হৰে নষ্ট পাপগণ ॥

হেন জানি সবে আলাস ত্যজিয়া
ধবা মাধব নাম ।

তেবেসে সংসাৰ তৰিবাহা স্মুখে
মুখে বোলা বাম বাম ॥১৫৪

কুক আৰু কৃষ্ণসৈন্তৰ বণ

পদ

বৈশম্পায়ন বদতি গুনিয়ো নৰেশ্বৰ ।
যেন কথা ভৈলা পাচে আত অনন্তৰ ॥
দুইদলে মহাক্রোধে দেখি লাগ পাই ।
পৰম আক্রোশে সবে যুজিবাক যায় ॥১৫৫

সমীপতে দুয়োদল ছয়া বিছমান ।
একস্থান ভৈলা যেন সাগৰ দুখান ॥
সম্মুখে ধাইলা যেন সেনা নিবন্তৰ ।
ধব মাৰ শরদ উঠিলা ভয়ঙ্কৰ ॥১৫৬

উভয় সেনাৰ লাগিলেক ছলমূল ।
ধূলি অঙ্ককাৰ ভৈলা নগণি স্বদল ॥
সমানে সমানে লাগিলেক হাতাহাতি ।
বলীয়ে নিৰ্বলী কৰে কাটাকাটি আতি ॥১৫৭

সন্মুখ সমৰে সেনা পৰিল বিস্তৰ ।
মৰি যমপুৰে গৈলা লোক নিবন্তৰ ॥
হয় হস্তী পদাতি বথৰ যত যত ।
সংক্ষেপ পয়াৰে তাৰ লেখা দিবো কত ॥১৫৮
শৰীবৰ বলে ক্রোধে খাণ্ডা ধৰি আতি ।
পৰম আক্রোশে সবে কৰে কাটাকাটি ॥

তথাপি তো কাহাবো নাহিকে ভঙ্গ জয় ।
 অশ্রাব্য সমবে সবে কটক দুজ্জয় ॥১৫৯
 হয় তন্ত্রী বথ সমবক গৈলা চলি ।
 প্রচণ্ড বতাসে যেন ভাঙ্গিলা কদলী ॥
 সমবে পবিল কুম্ভথেব * সেনা বল ।
 মৃত শরে ভবি গৈলা ধবগৌমণ্ডল ॥১৬০
 সম্মুখ সমবে সেনা পবিল বিগ্ৰহ ।
 প্রজাব শোণিতে বহে নদী ভয়ঙ্কর ॥
 মহাক্রোধে কাটাকাটি কবে সেনাগণ ।
 অস্ত্র এৰি পলাইল ত্যজি ঘোব বণ ॥১৬১
 মাৰিলো কৌবরগণ কবে বঙ্গ ঢঙ্গ ।
 দেখি কুম্ভথেব সেনা ভৈলা মহাবঙ্গ ॥
 হেন দেখি জয়দ্রথ রাজা মহারলী ।
 সৈন্যক বখিতে শীঘ্রবেগে গৈলা চলি ॥১৬২
 আকর্ণ পৃষিয়া বাবে ধনুখান টানি ।
 অসংখ্যাত শব যেবে বব্যিলা ছানি ॥
 জয়দ্রথ রাজাব প্রচণ্ড শব পাই ।
 পলাত কুম্ভথেব সেনা বাতুল পৰায় ॥১৬৩
 তথাপি ববিখে শব বাজা মহাবল ।
 শ্রাৱণব মেবে যেন বব্যিলা জল ॥
 কাহো উৎ গঙ্গ কট কেণ শিব বাণ ।
 কাহাবো নাসিকা কাহো কাটে মধ্যদেহ ॥১৬৪
 কাহাবো আঙ্গুলি কাটে কাহো ললাটক ।
 কাহাবো গলক কাটে কাহাবো মুখক ॥

কাৰে ওঠ কাৰো ঠোঠ কাৰো বক্ষস্থল ।
 কাৰোবা শবীৰ পৰি পেকে যায় তল ॥১৬৫
 কাহাৰো কঙ্কাল মধ্য কাহাৰো চক্ষুক ।
 অনেক কুৰূপ কৰি কাটয় বাহুক ॥
 কৃষ্ণৰ সেনাব ভৈলা ভঙ্গ অহৰ্ণিশ ।
 বণ তাৰি প্রজাগণ পলায় দশোদিশ ॥১৬৬

কালভদ্র বীৰত্ব

হেন দেখি কালভদ্র মুনিষ প্রধান ।
 ডের দিয়া বথত চবিল তেতিক্ষণ ॥
 হাতে ধনু তুণ বাণ লৈলেক পিঠিত ।
 শীঘ্রবেগে সমর ভূমিত উপস্থিত ॥১৬৭
 জয়দ্রথ রাজাক সম্মুখে লাগ পাই ।
 হবিগক খেদি যেন বাঘগোটে ধাই ॥
 ধনু ধৰি আকর্ণ পৃথিয়া হানি শৰ ।
 জয়দ্রথ রাজাৰ ভাঙ্গিলা কলেরব ॥১৬৮
 হৃদয়ত পৰি শৰ গৈলেক নিকালি ।
 মূৰ্ছাগত ভৈলা জয়দ্রথ মহাবলী ॥
 হেন দেখি দ্রুপদ নৃপতি ধনু ধৰি ।
 যুদ্ধক প্ররন্ধে গৈলা মহাযত্ন কৰি ॥১৬৯
 কালভদ্র বীৰক হানিলা শৰচয় ।
 কটাক্ষ নকৰে বীৰে দাক্ষণ হৃদয় ॥
 আকর্ণ পৃথিয়া বীৰে হানিলেক শৰ ।
 সঙ্কানে হানিলা নৃপতিৰ কলেরব ॥১৭০
 মৰ্মস্থান হানি গৈলা শৰ বিপবীত ।
 মূৰ্ছা যাই দ্রুপদ পৰিল ধবণীত ॥

হেন দেখি বিৰাট নৃপতি মৎস্তবায় ।
 সমৰক লাগি শীঘ্ৰবেগে গৈলা ধায় ॥১৭১
 কালভদ্র বীৰক হানিলা পঞ্চবাণ ।
 ছিদ্ৰ পাই বেগে ভেদিলেক সেতি স্থান ॥
 দেখি কালভদ্র কোপে ধনুখান ধৰি ।
 হানিলা নাৰাচ * হৃদয়ক লক্ষ্য কৰি ॥১৭২
 ছটাং শরদে গৈলা হৃদয়ক ভেদি ।
 ঢলিয়া পৰিল দুইগোট চক্ষু মুদি ॥
 মহাবীৰ মৎস্তবাজ ভৈলা মূৰ্ছ্যমান ।
 অচেতনে পৰিল নাহিকে শ্ৰুতিজ্ঞান ॥১৭৩
 দেখি দুৰ্য্যোধন নৃপতিৰ শত ভাই ।
 গারে গারে ধনু ধৰি গৈলা আগুৰাই ॥
 ভিন্ন ভিন্ন হস্তে সবে কৰিলা সমৰ ।
 কালভদ্র বীৰে যুজিলন্ত একেশ্বৰ ॥১৭৪
 সেনাপতি কালভদ্র মুনিষ প্ৰধান ।
 শৰে শানি সবাক কৰিলা ত্ৰিয়মান ॥
 অন্ত্ৰ অসংখ্যাত যত নৃপতি আসিলা ।
 খেদি খেদি কালভদ্রে সম্যকে যুজিলা ॥১৭৫
 কুপ অশ্বখামাক শানিলা পঞ্চবাণ ।
 মূৰ্ছ্য যাই পৰিলা নগৈলা মাত্ৰ প্ৰাণ ॥
 হেন দেখি গুৰু দ্ৰোণ কোপে গৈলা জ্বলি ॥
 হাতে ধৰি ধনুখান কৰিলা মণ্ডলী ॥১৭৬
 সাৰথিয়ে বথখান ছপাইলা ওচৰ ।
 কালভদ্র বীৰক শানিলা নিৰন্তৰ ॥

দেখি কালভদ্রে কোপ কৰিয়া আতিশয় ।
 শবে হানি দ্ৰোণৰ কাটিলা শৰচয় ॥১৭৭
 পুনৰপি দ্ৰোণে হানিলেক শৰজাক ।
 মহাবীৰ কালভদ্রে কাটিলেক তাক ॥
 তুনাই কালভদ্রে শৰ প্ৰহাৰ কৰিলা ।
 মহাবীৰ দ্ৰোণে তাক পথতে কাটিলা ॥১৭৮
 শৰ কাটি গুৰু দ্ৰোণে চাহিলেক আন ।
 মন্ত্ৰ পঢ়ি হানিলেক দেৱতাৰ বাণ ॥
 কালভদ্ৰ বীৰব ভেদিলা কলেশৰ ।
 পৃথিবী বিদাৰি গৈলা পাতাল ভিতৰ ॥১৭৯
 মহাপীড়া পাই কালভদ্ৰ মহাবলী ।
 মূৰ্ছা যাই বথ সমে পৰিলেক ঢলি ॥
 ক্ষণেকতে চেতন লভিলা বিজ্ঞান ।
 শবে হানি দ্ৰোণৰ কাটিলা ধনুখান ॥১৮০
 সাবথি বথক শালিলেক শবে হানি ।
 হৃদয়ত পঞ্চবাণ হানিলেক টানি ॥
 হৃদয় বিদাৰি গৈলা শৰ বিপৰীত ।
 মূৰ্ছা যাই দ্ৰোণেও পৰিলা পৃথিবীত ॥১৮১
 হেন দেখি কোঁৱৰৰ যত সেনাগণ ।
 কৰ্ণৰ পাশত সবে পশিলা শৰণ ॥
 সেনাৰ বিপত্তি হেন দেখি অদভূত ।
 সাবথিক সম্বোধি মাতিলা বাধাসুত ॥১৮২
 শুনিয়ো সাবথি মোৰ জাণ্টে ডাক বথ ।
 কালভদ্ৰ বীৰৰ আগত ৰাখ বথ ॥
 দুৰ্জয় মুনিষ ইটো মহা বলৱন্ত ।
 মাৰিলা আমাৰ কটক অপৰ্য্যন্ত ॥১৮৩

দোণ জয়দ্রথ আদি যত বাজাগণ ।
 ইহাৰ আগত সবে পতঙ্গ সমান ॥
 আকে জানি শীঘ্ৰে তুমি বথ ডাকিয়োক ।
 তাহাৰ আমাৰ আজি ঘোৰ যুদ্ধ হোক ॥১৮৪
 হেন শুনি সাৰথি বথত দিলা বাৰি ।
 পৱন সঞ্চাৰে বথখান গৈলা লৰি ॥
 মহাবেগে বথখান চলে আকাশত ।
 সম্মুখে বাখিলা কালভদ্রৰ আগত ॥১৮৫
 দেখি কালভদ্রে প্ৰহাৰিলা পঞ্চবাণ ।
 উভটাই থৈলা নিয়া আসিবাৰ থান ॥
 হেন দেখি মহাক্ৰোধে কৰ্ণ বীৰবৰ ।
 সাৰথিৰ মুখ চাই গৰ্জ্জিলা বিস্তৰ ॥১৮৬
 কেনমতে বথক ডাকস ছুৰাচাব ।
 সম্মুখ এৰিয়া বথ বিমুখ আমাৰ ॥
 খানিতেক ভয় দেখো নকবস মোক ।
 শিৰশ্ছেদ কৰো যেনো পেশো যমলোক ॥১৮৭
 কুখ্যাতি ৰহিলা মোৰ ইটো ৰবিতলে ।
 সমৰত ভঙ্গ ভৈলা কৰ্ণ মহাবলে ॥
 আকে জানি সহবে ডাকিয়ো বথখান ।
 সম্মুখে বাখিবি কিছো নচাতিবি আন ॥১৮৮
 হেন শুনি সাৰথি মনত কৰি ভয় ।
 ডাকিলেক বথখান আকাশে চলয় ॥
 তেতিক্ষণে সমৰ ভূমিক যাই পাইলা
 মহাক্ৰোধে দুই বাৰে গৰ্জ্জিবাক লৈলা ॥১৮৯
 দুইকো দুই ক্ৰোধ কৰি সঘনে টকালি ।
 মৰ্ম্মভেদ লক্ষ্যৰি উচ্চাৰি পাৰে গালি ॥

দুইকো দুই মহাক্রোধে প্রহাবিলা শব ।
 শ্রাৱণৰ মেঘে যেন বৰষিলা জন ॥১৯০
 দুয়ো মহাবলৱন্ত মুনিষ দুৰ্জয় ।
 হিংসা হিংসি দুইকো দুই শব বৰিষয় ॥
 মণ্ডল আকাৰ দেখি দুইগান ধনু ।
 শব ছেদে ভেদয় দুতান দুইবো তনু ॥১৯১
 এক ভৰি পাচ নকৰয় দুই বীৰ ।
 কধিৰে ৰাতুল ভৈলা দুতানো শৰীৰ ॥
 কালভদ্র কৰ্ণৰ মিলিলা ঘোৰ বণ ।
 আকাশত ৰঙ্গ চাই আছে দেৱগণ ॥১৯২
 সেতিবেলা কৰ্ণে হানিলন্ত পঞ্চবাণ ।
 কালভদ্র বীৰৰ ভেদিলা স্থানে স্থান ॥
 আৰো একপাত শব লৈলা ৰাধাসুত ।
 শৰীৰব বলে ক্রোধে কৰি বিপৰীত ॥১৯৩
 বজ্রব সন্ধানে তাড়িলেক মহাবল ।
 হৃদয়ত পৰি পুস্ৰমাণে গৈলা তল ॥
 যেন ভয়ঙ্কৰ সৰ্প পশিলা গৰ্ভত ।
 বিমূৰ্চ্চিত তৈয়া বীৰ পৰিলা ৰথত ॥১৯৪
 কতোবেলি চেতন লভিলা বীৰবৰ ।
 বাক্য গদ গদ মুখে পৰয় কধিৰ ॥
 কৰ্ণক লাগিয়া বীৰে শব বৰষিলা ।
 আকাশৰ মেঘ যেন বৰিষয় শিলা ॥১৯৫
 দিনতে আন্ধাৰ দেখে নোদেখে প্ৰসন্ন ।
 দুইকো দুই অথাকে * বৰিষে শবগণ ॥

ପାଠେ ହୁଏ କ୍ରୋଧ କରି ଶବ ବବସିଲା ।
 ହୁହାନବ ଶବ ହୁଇଁଯୋ ସମସ୍ତେ କାଟିଲା ॥୧୯୬
 ଅନ୍ଧକାର ଖୁଚି ଡିଲେ ଆକାଶ ପ୍ରସନ୍ନ ।
 ହୁଇଁକୋ ହୁଇଁ ଅଥାକେ ବସିଲେ ଶବଗଣ ॥
 ଅନ୍ଧକାର ଫେରି ଡିଲେ ଆକାଶ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ।
 ହୁଇଁଯୋ ମହାବୀର ବୀର ହୁଇଁଯୋ ମହାବଳ ॥୧୯୭
 ହୁଇଁକୋ ହୁଇଁ ସମସ୍ତେ ନକରେ ପାଠ ଭାବି !
 ହୁଇଁକୋ ହୁଇଁ କୋପ କରି ଶବ ଏବା ଏବି ॥
 ହୁହାନବ ଶବେ ଦୋହୋ ଡିଲେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳିତ ।
 ଶବୀର ଶରୀର ଛିଣ୍ଡି ପରସ୍ତ ଭୂମିତ ॥୧୯୮
 ସେହିବେଳା କାଳଭଦ୍ର ମୁନିଷ ପ୍ରଧାନ ।
 ଛିଦ୍ର ପାଠି କର୍ମବ କାଟିଲା ଧନୁଧାନ ॥
 ଶବୀରତ ପ୍ରହାରେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଶବଚୟ ।
 ମୂର୍ଚ୍ଛା ଯାହି ପବିଳେକ ବାଧାର ତନୟ ॥୧୯୯
 କତୋ ବେଳି ଚେତନ ଲଭିଲା ବାଧା-ସ୍ମୃତ ।
 ମନେ ମନେ ବୋଲେ କିନୋ ବୀର ଅଦଭୂତ ॥
 ଭାଲେତୋ ଇହାର ଭୟେ କାମ୍ପେ ତ୍ରିଜଗତ ।
 କୋନ ବସ୍ତୁ ହୁଃଶାସନ ଇହାର ଆଗତ ॥୨୦୦
 ଏହି ବୁଲି ଧନୁ ତୁଲି ଲିଳା କୋପମନେ ।
 ଦେଖି କାଳଭଦ୍ରେ କାଟିଲେକ ତାରକ୍ଷଣେ ॥
 ଆନ ଧନୁ କର୍ମେ ତୁଲି ଲିଳେକ ସମ୍ପ୍ରତି ।
 ତାକୋ କାଟିଲେକ କାଳଭଦ୍ର ସେନାପତି ॥୨୦୧
 ଏହିମତେ କର୍ମେ ଧନୁ ଲୟ ଯତ ଯତ ।
 ଶବ ଶାନି କାଳଭଦ୍ରେ କାଟିଲେ ସମସ୍ତ ॥
 ଶବୀରକ ଭେଦିଲେକ ଅସଂଖ୍ୟାତ ବାଣ ।
 ବିମୂର୍ଚ୍ଛିତ ବାଧାସ୍ମୃତ କଣ୍ଠାଗତ ପ୍ରାଣ ॥୨୦୨

লাল কাল ভৈলা কৰ্ণ ধবফৰ কৰে ।
 নাপায় উদ্দেশ বীৰ কালভদ্ৰ শৰে ॥
 কতো বেলি চেতন লভিলা বীৰকৰ্ণ ।
 ধনু ধৰি প্ৰহাৰিলা অসংখ্যাত বাণ ॥১০৩
 আকাশ চানিয়া ভৈলা শৰে অন্ধকাৰ ।
 দেখি কালভদ্ৰে কোপ কৰিলা অপাৰ ॥
 আকৰ্ণ পূৰিয়া ধনুখান টানি আগি ।
 কৰ্ণৰ শৰক কাটিলেক শৰে তানি ॥১০৪
 পুনৰপি ঘোৰ যুদ্ধ মিলিলা অপাৰ ।
 দুইৰো শৰে আকাশ ভৈলেক অন্ধকাৰ ॥
 দুইফাল ভৈলা যেন দুখান আকাশ ।
 ঘোৰ তমোময় ভৈলা কধিৰ প্ৰকাশ ॥১০৫
 দুইৰো শৰে দুহান্তৰ কাটিলা সমস্ত ।
 দুইয়ো মতা পৰাক্ৰমী ঘোৰ সমবত ॥
 এক ভৰি পাচ নকৰয় দুয়োজন ।
 আনন্দে সমৰ চাই আছে দেৱগণ ॥১০৬
 দুইৰো শৰে শৰীৰৰ মাংস ছিঙ্গি যাই ।
 আকাশত উৰিয়া শগুন কাকে খায় ॥
 তথাপিতো দুইকো দুই প্ৰহাৰয় শৰ ।
 মৃগালৰ নালা যেন ভৈলা কলৈৱৰ ॥১০৭
 শোণিতে সিন্দূৰ বৰ্ণ দেখিতে শোভন ।
 কালভদ্ৰ সেনাপতি ৰাধাসুত কৰ্ণ ॥
 ঘোৰ শৰে জৰ্জৰিত দুহানো শৰীৰ ।
 শৰবিষে দুইৰো হাত পাৰ নোহে স্থিৰ ॥১০৮
 ধবফৰ কৰে জ্ঞান নাথিকে গাৱত ।
 তথাপিতো যুজ্জে দুই পৰম ক্ৰোধত ॥

পঞ্চদিন পঞ্চৰাত্ৰি কৰিলা সমৰ ।
 বিস্ময়ে আছিল দেৱাসুৰ নিৰন্তৰ ॥২০৯
 সেহিবেলা কালভদ্ৰ বীৰ মহাবলী ।
 খেদি যাই কৰ্ণক ধৰিলা আন্ধোৱালি ॥
 কৰ্ণও তাহাক ধৰিলেক ছল পাই ।
 তুল্য পৰাক্ৰম দুইৰো তীন পৰ নাই ॥২১০
 হাতে হাতে ধৰিলেক পাৱে পাৱে ছান্দি ।
 ভূমিত পৰিলা দুয়ো মালবান্ধে বান্ধি ॥
 গিবগিৰ কৰিয়া শৱদ বৰ ভৈলা ।
 একেলগে পৰি দুয়ো বীৰ মূৰ্ছা গৈলা ॥২১১

কালভদ্ৰৰ বন্ধন

হেন দেখি দুৰ্য্যোধনে গুণয় মনত ।
 আক সম বীৰ দেখা নাহি সংসাৰত ॥
 পুনৰপি উঠি যদি কৰে ঘোৰ ৰণ ।
 নিশ্চয় জানিলো আক সম নহে কৰ্ণ ॥২১২
 এহি বুলি দুৰ্য্যোধন বাজা মহাবলী ।
 খেদি যাই তাহাক ধৰিলা আন্ধোৱালি ॥
 ডেৰ দিয়া উপৰক বেগে তুলি ধৰি ।
 আপোনাৰ সৈন্যমধ্যে গৈলা ৰক্ত কৰি ॥২১৩
 পিঠিত কিলৰ জাক দিলা মহাবলে ।
 নাগপাশে বান্ধিয়া থৈলেক হাতেগলে ॥

কৰ্ণৱলী-দুৰ্য্যোধনৰ ৰণ আৰু দুৰ্য্যোধনৰ পৰাভৱ

দেখি মনে গুণে কৰ্ণৱলী নৰেশ্বৰ ।
 কৰিলেক দুৰ্য্যোধনে অগায় সমৰ ॥২১৪

হৰি হৰি ভৈলা কিনো প্ৰভাৱ কালৰ ।
 হেন দেখি সাৰথিক দিলেক উত্তৰ ॥
 শুনিয়ে সাৰথি মোৰ শীঘ্ৰে ডাক বথ ।
 দুৰ্য্যোধন বাজাক বধিবো নিষ্ঠ কথাত ॥২১৫
 কালভদ্ৰ বীৰৰ বলৰ নাহি সন্ধি ।
 অশ্ৰুত সমৰে তাক কৰিলেক বন্দী ॥
 তাক লাগি ধৰ্ম্মৰ যুজত কোন ফল ।
 শীঘ্ৰে ডাকিয়োক মোৰ ঘোটক প্ৰৱল ॥২১৬
 হেন শুনি সাৰথি ডাকিলা বথখান ।
 চাহন নাযায় যেন আদিত্য সমান ॥
 খেদি যাই দুৰ্য্যোধন নৃপতিক পাই ।
 হানিলা নাৰাচগণ দুনাই দুনাই ॥২১৭
 শৰীৰৰ বলে প্ৰহাৰিলা মহাবলী ।
 হৃদয়ত পৰি তল গৈলা হলাহলি ॥
 বিমূৰ্চ্চিত দুৰ্য্যোধন উদিশ নাপাৰে ।
 বিস্ময়ে ৰহিলা ৰাজা বিকল স্বভাৱে ॥২১৮
 নৃপতিৰ অৱস্থা দেখিয়া বিজ্ঞমান ।
 শীঘ্ৰে আনি সাৰথি যোগাইলা বথখান ॥
 আথে বেথে দুৰ্য্যোধন বথত চৰিলা ।
 অলক্ষিতে ধনু ধৰি শৰ বৰষিলা ॥২১৯
 অথাকে বৰিষে দুৰ্য্যোধন নৃপবৰ ।
 আকাশে চানিয়া চলে অসংখ্যাত শৰ ॥
 দেখি কৃষ্ণৰঙ্গী ৰাজা শীঘ্ৰে চলি গৈলা ।
 তুণব শতেক বাণ বাছি বাছি লৈলা ॥২২০
 অশ্ৰুত কৰিয়া শৰ প্ৰহাৰিলা যত ।
 কাটি কৰিলেক চূৰ্ণ শৰ আকাশত ॥

শৰ কাটি কুৰ্ম্মৱলী গুণয় মনত ।
 ঘোৰতৰ শৰপাত যুবিলা গুণত ॥২২১
 মন্ত্ৰ পঢ়ি প্ৰহাৰ কৰিলা মহাৱলী ।
 সূৰ্য্যৰ কিৰণ নিবাবিয়া যায় চলি ॥
 মহাবেগে শৰপাত খেদি লাগ পাই ।
 ৰথ সমে ৰাজাক নিলেক উৰুৱাই ॥২২২
 অসংখ্যাত পাক ফুৰাইলে আকাশত ।
 পাচে পেলাইলেক নিয়া হস্তিনাপুৰত ॥
 পৃথিবীত আফালি পেলাইলা টান কৰি ।
 বম্বুস্কাৰা লৰিলেক গিৰগিব কৰি ॥২২৩
 বিমূৰ্চ্ছিত দুৰ্য্যোধন ক্ৰটি-বুদ্ধি নাই ।
 উফন্দিলা পেটগোট বায়ু বন্ধ যাই ॥
 হস্তিনাপুৰত প্ৰজা ভৈলা আচৰিত ।
 কৈতবা কি ভৈলা তাৰ নপান্ত বিদিত ॥২২৪
 জন্মেজয় ৰাজাত বদতি মুনিবৰ ।
 যেন কথা ভৈলা আৰে আত অনন্তৰ ॥
 সেহিবেলা বাধামুত লভিলা চেতন ।
 ৰাজাগণে চেতন লভিলা তেতিক্ষণ ॥২২৫
 কিছো কিছো কৰিয়া গাৱত ক্ৰটি পাইলা ।
 ধনু-শৰ ধৰি সবে যুজিবাক লৈলা ॥
 হেন দেখি কুৰ্ম্মৱলী নৃপতি প্ৰধান ।
 আথে বেথে ধৰিয়া হানিলা নিজাবাণ ॥২২৬
 সমস্তয়ে বীৰমানে নিদ্ৰিত যে ছই ।
 সশৰীৰে দুঢ় কৰি ধৰিলা জৰ্ণটাই ॥
 ৰাধেয়ক অদি কৰি যত বীৰগণ ।
 নিদ্ৰা খাই পূৰ্ব্বৱতে হৈলা অচেতন ॥২২৭

ভীষ্ম আৰু কুৰ্মৱলীৰ বণ

হেন দেখি গঙ্গাৰ কুমাৰ মহাৱলী ।
 সমৰক লাগি শীঘ্ৰবেগে গৈলা চলি ॥
 গুৰুবৰ্ণ বথখান দেখি অদভুত ।
 ধনু ধৰি সমৰভূমিত উপস্থিত ॥২২৮
 হেন দেখি কুৰ্মৱলী হৰষিত মনে ।
 ভীষ্মৰ মুখক চাই বুলিলা বচনে ॥
 তোমাৰ নৃপতি দুৰ্য্যোধন কৈক গৈলা ।
 বাজা নাই তোমাৰে অথন্তৰ ভৈলা ॥২২৯
 নৃপতি বিনায় যুজিবাৰ কোন কাজ ।
 পালটিয়া যায়ে চলি আপোনাৰ ৰাজ ॥
 হেন শুনি গঙ্গাসূতে দিলন্ত উত্তৰ ।
 মোৰ নাম ভীষ্ম জানিবাহা নৃপবৰ ॥২৩০
 তীৰ্থমধ্যে সংসাৰে যাহাৰ সম নাই ।
 তেহো জন্মাইলেক মোক গঙ্গাদেৱী আই ॥
 বিনাযুদ্ধে মই যদি চলি যাওঁ ঘৰ ।
 কুখ্যাতি ৰহিবে মোৰ চন্দ্ৰ দিবাকৰ ॥২৩১
 আকে জানি সাৱধান হুয়ো নৃপবৰ ।
 তোমাৰ আমাৰ যুদ্ধ হৈব ভয়ঙ্কৰ ॥
 অধৰ্ম্ম এৰিয়া যুজিবাহা স্বধৰ্ম্মত ।
 সাক্ষী হই থাকিবা দেৱতাগণ যত ॥২৩২
 হেন শুনি কুৰ্মৱলী দিলেক উত্তৰ ।
 জানা ভীষ্ম পিতামহ শুল্ক নৃপবৰ ॥
 তাহাৰ তনয় ধৰ্ম্মদত্ত বোলে যাক ।
 তেহো মহাৰাজ জন্ম দিলেক আমাক ॥২৩৩

এতেকতে অধর্মক যুদ্ধে কোন কাজ ।
 স্বধর্মত যুজিবো সত্ববে ছয়ো মাজ ॥
 এহি বুলি কৃষ্ণরলী বাজা নবেশ্বৰ ।
 মনত হৰিষে আতি লৈলা ধনু-শৰ ॥২৩৪
 হেন দেখি ভীষ্মৰ আনন্দ ভৈলা মন ।
 ভয়ঙ্কৰ ধনু তুলি লৈলা তেতিক্ষণ ॥
 দুইকো দুই বচনে সাদৰি অনুপাম ।
 কৰযোৰে কৰিলেক সম্মেহে প্ৰণাম ॥২৩৫
 দুইকো দুই কৰিলেক ধনুক টঙ্কাৰ ।
 একেলগে দুইয়ো শৰ কৰিলা প্ৰহাৰ ॥
 মহাবেগে দুয়ো প্ৰহাৰিলা মহাবল ।
 প্ৰাৰণৰ মেঘে যেন বৰষিলা জল ॥২৩৬
 দুইখান ধনু দেখি মণ্ডল আকাৰ ।
 দুইবো শৰে আকাশ ঢাকিলা নিৰন্তৰ ॥
 নিচিনি আপোন পৰ অন্ধকাৰময় ।
 ধবণীমণ্ডলে দুই মানুহ দুজ্জয় ॥২৩৭
 মলাবাজ কৃষ্ণরলী নুপতিব শৰে ।
 কোঁৱৰৰ সেনাসব জাকে জাকে মৰে ॥
 কৃষ্ণধ্বৰ সেনা মৰে ভীষ্মৰ হাতত ।
 অসংখ্যাত সেনা নিবন্তৰে হৰে হত ॥২৩৮
 সেহিবোলা কৃষ্ণরলী ভীষ্মত বদতি ।
 আমাৰ বচন শুনিয়োক মহামতি ॥
 হাসিবেক দেখি দেৱে নিকৃষ্ট সমব ।
 অকাবণে মৰে সব সেনা নিৰন্তৰ ॥২৩৯
 নুহিবা তোমাক মাৰো নুহিবা আমাক ।
 দম্মুখ সমৰে পৰি যাওঁ স্বৰ্গলোক ॥

ଆକେ ଜାନି ସମବତ ହରା ସାରଧାନ ।
 ମନ୍ତ୍ର ବଳେ ପ୍ରହାବିୟୋ ଦେରଦନ୍ତ ବାଞ ॥୨୪୦
 ଶୁନି ଆଛୋ ତୋମାର ବୀରତ୍ବ ଯତ ଯତ ।
 ମହା ଧନୁର୍ଦ୍ଧର ଅକମ୍ପନ ସମବତ ॥
 ଦେରତାର ଅସ୍ତ୍ରମାନେ ଜାନିଛା ବିସ୍ତର ।
 ଶିଖି ଆଛା ଯୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ୍ରୁ ଅସଂଖ୍ୟାତ ଶବ ॥୨୪୧
 ଏହି ବୁଲି କୂର୍ମରାଜୀ ହବିଷ ମନତ ।
 ଅଗନିର ଶବପାତ ହବିଳା ଶୁଣତ ॥
 ମନ୍ତ୍ର ପଢ଼ି ଶୁଣତ ଯୁବିଳା ନୃପବର ।
 ଚୌଦିଶେ ଆରବି ଚଳେ ଅଗ୍ନି ଭୟଙ୍କର ॥୨୪୨
 ହେନ ଦେଖି ଗଙ୍ଗାସୁତ ମୁନିଷ ପ୍ରଧାନ ।
 ଯୁବିଳା ମନତ ବଞ୍ଜେ ବରୁଣର ବାଞ ॥
 ମନ୍ତ୍ର ପଢ଼ି ଶବପାତ ପ୍ରହାର କବିଳା ।
 ଦଶୋଦିଶ ଡାକିଯା ଯେ ଶିଳା ବରଷିଳା ॥୨୪୩
 ଭୂମାହିଲ ଅଗନି ଦଶୋଦିଶ ସୁପ୍ରସନ୍ନ ।
 କିଞ୍ଚିତ୍ ହବିଷ ମନ ଡିଳେ ପ୍ରଜାଗଣ ॥
 ଦେଖି କ୍ରୋଧ ଡିଳେ କୂର୍ମରାଜୀ ନବେଶ୍ବର ।
 ଶୀଘ୍ରବେଗେ ବରଷିଳା ଶବ ବାସରବ ॥୨୪୪
 ପ୍ରଳୟର ମେଘ ଯେନ ଦେଖି ଲାଗେ ଡବ ।
 ପୃଥିବୀ ଆକାଶ ଛାନି ଡିଳେ ଅନ୍ଧକାର ॥
 ବବିଷଣ ଘନେ ଘନେ ଗର୍ଜ୍ଜୟ ଅପାର ।
 ଜଳ ଶୂଳ ସହିତେ ପୃଥିବୀ ଏକାକାର ॥୨୪୫
 ହେନ ଶୁନି ଗଙ୍ଗାସୁତେ ଦିବ୍ୟ ମନ୍ତ୍ର ଜପି ।
 ହାନିଲା ମରୁତ ବାଞ ଧନୁତ ଆବୋପି ॥
 ମହାବେଗେ ଶବପାତ ଥେଦି ଲାଗ ପାହି ।
 ବାସରବ ଶବକ ନିଲେକ ଓଢ଼ରାହି ॥୨୪୬

সেহিবেলা নৃপতিৰ পবিল মনত ।
 ভুজঙ্গৰ শবপাত যুবিলা গুণত ॥
 মন্ত্ৰ পঢ়ি প্ৰহাৰ কৰিলা মহাবীৰ ।
 সৰ্প নিকলয় তাৰ পঞ্চ পঞ্চ শিৰ ॥২৪৭
 আকাশ ছানিয়া চলে সৰ্প আসবিষ ।
 লহ লহ কৰে জিহ্বা নাকে পৰে বিষ ॥
 তাক দেখি গঙ্গা-স্নাত বঙ্গমন ভৈলা ।
 বৈৰতৰ অস্ত্ৰপাত গুণত যুবিলা ॥২৪৮
 জাপ্য কৰি মহাবীৰে প্ৰহাৰ কৰিলা ।
 অসীম সূৰ্য্যৰ গৰুড় পক্ষী ভৈলা ॥
 মহাবেগে ধৰি সবে চলে আকাশত ।
 খেদি দেখি খাইলা ভুজঙ্গৰ অস্ত্ৰ যত ॥২৪৯
 হেন দেখি ক্ৰোধে জ্বলি গৈলা নবেশ্বৰ ।
 মন্ত্ৰ পঢ়ি বৰমিলা দানৱৰ শৰ ॥
 বাঘ ঘোঙ্গ সিংহ ধনুহস্তে নিকলয় ।
 দেখি কোঁৱৰৰ মনে মিলিল সংশয় ॥২৫০
 হেন দেখি গঙ্গা-স্নাত যুনিষ দুৰ্ব্বাৰ ।
 নাৰায়ণ অস্ত্ৰপাত কৰিলা প্ৰহাৰ ॥
 চলিলেক শৰ দশোদিশে সুপ্ৰসন্ন ।
 দানৱৰ শৰমানে কবিলেক চূৰ্ণ ॥২৫১
 দেখি নৃপতিৰ কোপ জ্বলিলা অপাৰ ।
 পিশাচৰ শবপাত কৰিলা প্ৰহাৰ ॥
 ঘোৰ মায়াৱন্ত সিটো শৰ বিপৰীত ।
 চতুৰ্দ্দিশে অন্ধকাৰ ঘোৰ ভয় ভীত ॥২৫২
 দুৰ্ঘোৰ আশ্ফাল নাদ শুনি দশোদিশে ।
 আকাশত থাকি সবে পৰ্ব্বত বৰিষে ॥

হেন দেখি গঙ্গাসুত মনে ভয় ভৈলা ।
 নবসিংহ অস্ত্রপাত হাতে তুলি লৈলা ॥২৫৩
 মন্ত্ৰ পঢ়ি প্ৰহাৰ কৰিলা আতিশয় ।
 পিশাচৰ শৰক নিলেক উৰুৱায় ॥
 পৰম কোপত কুৰ্মৱলী নিবন্তৰ ।
 মন্ত্ৰ পঢ়ি প্ৰহাৰ কৰিলা তমোশৰ ॥২৫৪
 নেদেখয় ছুশুনয় কুহবি সদৃশ ।
 মহাবেগে চলে অন্ধকাৰ দশোদিশ ॥
 আপোনাৰ শৰীৰ নেদেখে প্ৰজাচয় ।
 হাহাকাৰ শব্দ উঠিল আতিশয় ॥২৫৫
 হেন দেখি মহাক্ৰোধে গঙ্গাৰ কুমাৰ ।
 আদিত্যৰ শৰপাত কৰিলা প্ৰহাৰ ॥
 জ্যোতিৰ্ময় আদিত্যৰ শৰ আসবিষ ।
 অন্ধকাৰ ফেৰি সুপ্ৰসন্ন দশোদিশ ॥২৫৬
 তমোময় শৰ য়েবে বুথা ছয়া গৈলা ।
 দেখি নৃপতিৰ মনে মহাভয় ভৈলা ॥
 ক্ৰোধত বিবৰ্ণ মুখ দেখিতে ভীষণ ।
 মন্ত্ৰ পঢ়ি প্ৰহাৰ কৰিলা বায়ুবাণ ॥২৫৭
 বতাস বহয় আতিশয় ভয়ঙ্কৰ ।
 খৰ বায়ু বহে খোলা উৰাই খাপৰ ॥
 অসংখ্যাত বৃক্ষসব উভৰি পৰয় ।
 প্ৰচণ্ড বতাসে মেক মন্দৰ কম্পয় ॥২৫৮
 পৰ্বতৰ শৃঙ্গ যেন উৰাই নিবন্তৰ ।
 সম্মুখৰ বায়ু বহে বিষম সমৰ ॥
 হেন দেখি গঙ্গাসুত য়নিষ নায়ক ।
 মন্ত্ৰ পঢ়ি প্ৰহাৰিলা পৰ্বত শায়ক ॥২৫৯

বতাসক নিবাৰিলা পৰত দুজয় ।
 প্ৰভাহীন হৈলা ছয়ো অস্ত্ৰ গেলা ক্ষয় ॥
 দেখি মহাক্ৰোধ ভৈলা ৰাজা কৃষ্ণৰলী ।
 মন্ত্ৰ পঢ়ি প্ৰহাৰ কাৰিলা নিদ্ৰাৰলী ॥২৬০
 মহাবীৰ গঙ্গাসুত নাহি ভয় ভীত ।
 আথে বেথে প্ৰহাৰিলা শায়ক জাগত ॥
 দুইবো শৰ আকাশত ভৈলা একস্থান ।
 ছলস্থল কাৰি তৈতে ভেলগু নিয়াণ ॥২৬১
 দেখি মহাক্ৰোধে কৃষ্ণৰলী নবৈশ্বৰ ।
 মন্ত্ৰ পঢ়ি ছৰবাণ হানিলা সত্বৰ ॥
 শবমধ্যে মূৰ্ত্তিমন্ত্ৰ শায়ক প্ৰধান ।
 মূৰ্ত্তি ধৰি চলিলা শিৱৰ ছৰবাণ ॥২৬২
 হেন দেখি গঙ্গাসুতে থানে ধনু ধৰি ।
 বিম্বৰ ছৰক হানিলেক শীঘ্ৰ কৰি ॥
 শিৱৰ ছৰক বিম্বুজৰে লাগ পাঠি ।
 দৃষ্যত বিদূৰ কবি খেদিলা তুলাহ ॥২৬৩
 হেন দেখি কৃষ্ণৰলী নৃপতি প্ৰধান ।
 মন্ত্ৰ পঢ়ি প্ৰহাৰিলা কুব্জৰ বাণ ॥
 বাসুকী সদৃশ ভয়ঙ্কৰ বিপৰীত ।
 মাথা গোটে আকাশে লাগল পৃথিবীত ॥২৬৪
 মেক মন্দৰৰ সদৃশত কলৈৱৰ ।
 আকাশ বিয়াপি চলে ভয়ঙ্কৰ শিৰ ॥
 নিশ্বাসত বাজ হৰে অসংখ্যাত সৰ্প ।
 দেখি দেৱলোকৰ হাৰিয়া গৈলা দৰ্প ॥২৬৫
 নাকৰ বতাস মাকতৰ সমসৰ ।
 দুইগোট চক্ষু যেন উদিত ভাস্কৰ ॥

কালবৰ্ণ ছুই জিহ্বা শিখৰ সদৃশ ।
 টোপ টোপ কৰি ছুই নাকে পৰে বিষ ॥২৬৬
 পাতাল সদৃশ কৰি বেস্ত গোট বাই ।
 পৰম আক্ৰোশে গাঙ্গেয়ক খেদি যাই ॥
 হেন দেখি গঙ্গা-সুতে মনত গুণিলা ।
 আখে বেখে দিকপাল শৰ বৰষিলা ॥২৬৭
 আকাশ ছানিয়া চলে শায়ক প্ৰচণ্ড ।
 কুব্বেৰৰ অস্ত্ৰক কৰিলা খণ্ড খণ্ড ॥
 চূৰ্ণাকৃতি ভয়া শৰ ভূমিত পৰিলা ।
 টল বল কৰি মহী মন্দৰ লৰিলা ॥২৬৮

কুৰ্মৱলীৰ পতন

হেন দেখি কুৰ্মৱলী পৰম ক্ৰোধত ।
 ব্ৰহ্মাৰ শক্তিপাত যুৰিলা গুণত ॥
 প্ৰলয়ৰ বহ্নি যেন শক্তি দুৰ্জয় ।
 অযুত সূৰ্য্যৰ তেজ প্ৰকাশ কৰয় ॥২৬৯
 শৰৰ প্ৰতাপে সৰ্ব পৃথিৱী লৰিলা ।
 মন্দৰ গিৰিত যেন ধমক লাগিলা ॥
 সকল পৃথিৱী নদী নদ ভয় ভৈলা ।
 আকাশৰ তাৰাগণ খসিয়া পৰিলা ॥২৭০
 দেখি দেৱলোকৰ ভৈলেক মহাত্ৰাস ।
 কুরু কুৰ্মথেৰ সবে মনত উল্লাস ॥
 হেন দেখি গঙ্গা-সুত গুণয় মনত ।
 মহেশ্বৰ শৰপাত যুৰয় গুণত ॥২৭১
 কদ্ৰমন্ত্ৰ জাপ্য তাতে কৰিলা বিস্তাৰ ।
 কম্পে বসুমতী নসহয় পায় ভৰ ॥

অস্ত্ৰ ভৈলা নাগলোক নক্ষত্ৰসকল ।
 ফাট দিয়া ধবলী কবয় টল বল ॥২৭২
 আকাশত আদিত্যৰ স্থিৰ ভৈলা গতি ।
 কৈলাশত সচকিত ভৈলা পশুপতি ॥
 ব্ৰহ্মলোকে ভাঙ্গিলেক ব্ৰহ্মাব ধিয়ান ।
 সমুদ্ৰত চৌ উঠে পৰ্বত সমান ॥২৭৩
 উলটিয়া বহে নদ নদী সৰোবৰ ।
 পৃথিৱী আকাশ হাহাকাৰ নিৰন্তৰ ॥
 শৰৰ মুখৰ হস্তে অগ্নি বাহিৰয় ।
 ডৰে পৃথিৱীক দেৱে আসিলা পলায় ॥২৭৪
 নিশৰদ পশু-পক্ষী পিৰাচসকল ।
 ধূমে বিয়াপিলা সবে ধবলী মণ্ডল ॥
 কুক-কুৰ্মথৰ সেনা ভৈলা মহাত্ৰাস ।
 আই বাপা বুলি সবে পাৰয় আটাস ॥২৭৫
 মহাবেগে শৰপাত চলে আকাশত ।
 প্ৰলয়ৰ বহি যেন দেখি সেহিমত ॥
 শীঘ্ৰবেগে চলে আকাশৰ পথ ভেদি ।
 গৰুড় চলয় যেন সৰ্পগণ খেদি ॥ ২৭৬
 সেহিমতে ব্ৰহ্মাব শক্তি খেদি ধৰি ।
 পৃথিৱীত পেলাইলেক চূৰ্ণাকৃত কৰি ॥
 ব্ৰহ্মাব শক্তি পাত ভূমিত পেলাই ।
 আতি মহাবেগে নৃপতিক খেদি যায় ॥২৭৭
 কুৰ্মৱলী নৃপতিৰ হত ভৈলা বুদ্ধি ।
 প্ৰচণ্ড বতাসে ৰাজা আছে চক্ষু মুদি ॥
 বিমঙ্গল কৰিয়া মাকত উকুৱাৰে ।
 বিশ্বয়ে থাকিলা ৰাজা ব্যাকুল স্বভাৱে ॥২৭৮

সেহিবেলা মহেশৰ শৰ বিপবীত ।
 মনোজয় বেগে আসি চাপিলা সমীপ ॥
 প্ৰচণ্ড বতাসে দশোদিশে যাই ছানি ।
 তুলাত লাগিল যেন প্ৰচণ্ড অগনি ॥২৭৯
 নিমিষেকে দহি নৃপতিৰ কলৈৱৰ ।
 পৃথিৱী বিদাৰি গৈলা পাতাল ভিতৰ ॥
 সাত সাগৰৰ জলে কৰিলেক স্নান ।
 দিব্যৰূপ ধৰি গৈলা মহেশৰ স্থান ॥২৮০
 সম্মুখ সমৰে পৰি ৰাজা কুৰ্মৱলী ।
 পৰম আনন্দে স্বৰ্গলোকে গৈলা চলি ॥
 শুনা সভাসদ একচিত্ত কৰা মন ।
 কুৰ্মৰ পৰ্বৰ কথা আতি বিতোপন ॥২৮১
 ঈশ্বৰৰ জয় ইটো ঘোষণা সৰ্বথা ।
 মোক্ষক সাধিবে বসি আন কোন কথা ॥
 বোলয় সাগৰ কবি শুনা সভাসদ ।
 মূৰ্খ ছয়া বিৰচিলো ভাৰতৰ পদ ॥২৮২
 কলিৰ যুগত জানা নামেৰে প্ৰধান ।
 সত্য কৰি কহো নাম বিনে নাহি আন ॥
 ঈশ্বৰৰ নামে সৰ্বপাপ সংহাৰন্তু ।
 কুমুদ পুৰাণে কহিয়াছে ভগৱন্ত ॥২৮৩
 ধৰ্ম্মেৰে পৰম বস্তু জানিবা নিশ্চয় ।
 ধৰ্ম্মত থাকিলে নিষ্ঠে যমে নাহি ভয় ॥
 তপ জপ তীৰ্থ যাগ ব্ৰত আদি দান ।
 নহয় ইসব হৰিকথাৰ সমান ॥২৮৪
 আৰু জানি ইটো জন্ম নকৰিয়ো বৃথা ।
 আলাস ত্যাজিয়া শুনিলোক কৃষ্ণ কথা ॥

পুত্র ভাৰ্য্যা বিষয় জানিবা মায়াজবী ।
 প্ৰৱন্ধে ঈশ্বৰে বান্ধি আছে যত্ন কৰি ॥২৮৫
 সিটো বান্ধ ছাড়ান নহয় একোমতে ।
 নকৰে ভকতি যেবে কৃষ্ণ চৰণতে ॥
 কৃষ্ণৰ ভকতি যিটো মনে কৰে সাৰ ।
 অপ্ৰয়াসে কৰ্ম্ম-জৰী নষ্ট হোৱে তাৰ ॥২৮৬
 কলিৰ যুগত ধৰ্ম্ম জানিবা নিশ্চয় ।
 মহা পুৰুষাৰ্থ আতপৰে কিছো নাই ॥
 হেন জানি যতনে এৰিয়ো আন কাম
 জনম সাফল হোক বোলা বামদাম ॥২৮৭

কালভদ্ৰৰ বন্ধন মোচন

তুলুড়ী

ঋষি নিগদতি   শুনা মহামতী
 যেন কথা অদভুত ।
 য়েবে নৰেশ্বৰ   গৈলা যমঘৰ
 দেখিলা গঙ্গাৰ স্মৃত ॥
 আথে বেথে বীৰ   নাগিলা বথৰ
 দেখিলেক ৰণস্থলী ।
 অচেতনে সবে   পৰিয়া আছয়
 যত ৰাজা মহাবলী ॥২৮৮
 দেখি গঙ্গাস্মৃত   সবাক এৰিয়া
 গৈলা কালভদ্ৰ কাছে ।
 দেখে নাগপাশে   বন্দী হুয়া বীৰ
 ভিণ্ডাকাৰে পৰি আছে ॥

পাচে গঙ্গাসুত   গুণয় মনত
 হেঠমুণ্ডে দোৱাই মাথ ।
 ইটো নগৰব   নাহি নৃপবব
 সসৈন্তে ভৈলা অনাথ ॥২৮৯
 প্রজাৰ শাপত   মই হৈবো হত
 কৰো এবে কোন কাজ ।
 যদি নৃপতিব   পুত্ৰেক আছয়
 তাকে পাভো যুৱৰাজ ॥
 এহি মনে গুণি   গঙ্গাৰ কুমাৰ
 চাপিলা গৈয়া ওচৰ ।
 দুই হাতে ধৰি   নাগপাশ বান্ধ
 মেলিলন্ত নিবন্তৰ ॥২৯০
 সঙ্কুক্ষণ হৈয়া   উঠিলা বসিয়া
 কালভদ্ৰ মহাৱলী ।
 জামু শিৰে পাচে   ভীষ্মৰ চৰণে
 কৰিলা যাই সেৱলি ॥
 দেখি গঙ্গাসুত   তুলিয়া ধৰিলা
 সাদৰ কৰি বিস্তৰ ।
 দুইকো দুই কিছো   ভৈলা সঙ্কুক্ষণ
 কহিলন্ত পূৰ্বাপৰ ॥২৯১
 পাচে গঙ্গাসুতে   বুলিলা বচন
 শুনিয়োক মহাবীৰ ।
 জল-পিণ্ডদাতা   আপোন সন্ততি
 আছে কিবা নৃপতিৰ ॥
 শূনি কালভদ্ৰে   দিলা সমিধান
 শুনিয়ে স্তুত গঙ্গাৰ ।

পঞ্চ বৎসবৰ   পৰম সুন্দৰ

আছয় পুত্ৰ ৰাজ্যৰ ॥২৯২

শুনি গান্ধেয়ৰ   বঙ্গ ভৈলা বৰ

হৰিষ মিলিল আতি ।

ইটো নগৰৰ   দিয়া ছত্ৰ দণ্ড

আকে থৈবো ৰাজ্য পাতি ॥

এহি বুলি বীৰ   কালভদ্ৰ সমে

নগৰক চলি গৈলা ।

নিগদতি ঋষি   শুনিয়ো হৰিষি

পাচে যেন কথা ভৈলা ॥২৯৩

মহাৰাণী সত্যৱতীৰ বিলাপ

নাৰীগণ যত   অশ্ৰুপূৰিত

শুনিলা ৰাজ্যৰ হত ।

আৰ্ত্তবাৰ কৰি   কান্দিবে লাগিলা

নৃপতিৰ নাৰী যত ॥

সত্যৱতী নামে   পৰমা সুন্দৰী

নৃপতিৰ পটেশ্বৰী ।

দীৰ্ঘবাৰে দেৱী   কান্দিবে লাগিলা

ৰাজ্যৰ গুণ সুমৰি ॥২৯৪

হৰি হৰি প্ৰভু   প্ৰাণৰ ঈশ্বৰ

বল্লভ হৃদয় স্বামী ।

পৰম নিকাৰ   বিধৱাৰ ভাৰ

কিমতে সহিবো আমি ॥

তুমি অবিহনে   নবহে জীৱন

শোক অগ্নি গৈলা জ্বলি ।

এহি বুলি দেৱী তমোময় দেখি

ভূমিত পৰিলা ঢলি ॥২৯৫

হৰিল চেতন বাতুল লক্ষণ

কিছো শ্ৰুতি বুদ্ধি নাই ।

কতো বেলি মানে উঠিয়া বসিলা

গাৱত শ্ৰুতিক পাই ॥

বত্ৰিশ হাজাৰ অলঙ্কাৰ বত্ৰ

আছিল তান গাৱত ।

খণ্ড খণ্ড কৰি পেলাইলা খসাই

সুৱৰ্ণ বত্ৰ সমস্ত ॥২৯৬

দেৱাজ্ঞ ভূষণ কৰি পৰিহাৰ

শৰীৰ উদাস কৰি ।

মহাশোকে দেৱী কবন্তু ক্ৰন্দন

গোপ্য আলাপক অৰি ॥

হৰি হৰি বিধি কি কৰ্ম্ম কৰিলি

কপালে লেখিলি কিক ।

শিখৰ সিদ্ধৰ কৰিলি খণ্ডিত

জীৱন আমাৰ ধিক ॥২৯৭

এবে কাক মই শুশ্ৰূষা কৰিম

চৰণ সেৱিবো কাৰ ।

স্বামী সূৰ্য্য মোৰ অন্ত গৈলা আজি

দিনতে ভৈলা আন্ধাৰ ॥

পঞ্চামৃতে নিতে কাক দিম অন্ন

সুৱৰ্ণ থালে ভৰাই ।

পঞ্চিশ ব্যঞ্জন হয় নানা মত

উপমাক নাই ঠাই ॥২৯৮

সুগন্ধ জলক   দিবো আনি কাক
সুৰ্গ ভ্ৰূজাৰ ভৰি ।

কপূৰ তাম্বুল   দিবো আনি কাক
দিব্য সফুৰাত কৰি ॥

এবে কোনে মোক   স্নেহে মাতিবেক
ভসিত কৰি বদন ।

দোষ গুণ মোৰ   নধৰিলা মনে
আমাৰ বুজিয়া মন ॥২৯৯

যাক যৈতে মই   কৰিলোহো দণ্ড
তাৰ প্ৰতিকাৰ নাই ।

হেন প্ৰাণপ্ৰভু   কৈক গৈলা এৰি
কাহাক থাকিম চাই ॥

মই কুলক্ষণী   পাপী অভাগিনী
অতিতে থাকিলো পৰি ।

সুখৰ বিধাতা   প্ৰভু প্ৰাণনাথ
কৈক গৈলা মোক এৰি ॥৩০০

তুমি বিনে মোৰ   নবহে পৰাণ
শৰীৰ কৰে দগধ ।

এহিবুলি দেৱী   ভৈলা বিমূৰ্ছিত
পৰি ভৈলা নিশ্বৰদ ॥

কতো বেলি মানে   লভিলা চেতন
ভূমিত বসিলা উঠি ।

ছুই হাতে ধৰি   মহাশোক কৰি
হিয়াত হানয় যুষ্টি ॥৩০১

ঢাকুৰে কপাল   কৰে তালাফাল
কেশ ভৈলা আল জাল ।

ক্ষণে ক্ষণে উঠি পবন মাটিত

সাক্ষাত যেন বাউল ॥

সেরকিনী যত আছয় লগত

তাসম্মাৰ শোকানল ।

আৰ্ত্ত্বাৰে সবে কৰন্তু ক্রন্দন

সবাবে মন বিকল ॥৩০২

ভূমিত পৰিয়া কৰয় ক্রন্দন

মুখ্য বাজ-পটেম্বৰী ।

কতো সেরকিনী কৰন্তু বোদন

আন্ধোৱালি তুলি ধৰি ॥

সেহি সময়ত আপোন পুত্ৰক

দেখিলন্ত দেৱী পাচে ।

ভূমিত পৰিয়া বাগৰি কান্দিয়া

শোকানলে পৰি আছে ॥৩০৩

পঞ্চ বৎসবৰ পৰম সুন্দৰ

উপমাৰ নাহি ঠাই ॥

আৰ্ত্ত্বাৰে দেৱী কান্দিবে লাগিলা

পুত্ৰৰ মুখক চাই ॥

হৰি হৰি বাপ প্ৰাণৰ পুতাই

কিমতে দুখ বঞ্চিবি ।

তোৰ সম দুখ ত্ৰিভূৱনে নাই

যিমত দুখ লভিবি ॥৩০৪

ধূলা জাৰি তোৰ কোনে তুলি লৈবে

কাহাত কৰিবি ৰোষ ।

হাতে তুলি তোৰ কোনে খুৱাইবে

কৰিবে কোনে সন্তোষ ॥

কাহাৰ লগত সিংহাসনে যাই

শয়ন কৰিবি বঞ্চে ।

পৰম কোঁতুকে হিয়াত চৰিয়া

থাকিবি কাহাৰ সঞ্চে ॥৩০৫

কাহাৰ লগত কৰিবি ভোজন

বসিয়া বত্ন আসনে ।

আবে পঞ্চামৃতে কৰাবে ভোজন

কোনে তোক বঞ্চমনে ॥

সুখ দুখ বাপ একো নজানস

কোনে চাহিবেক তোক ।

প্ৰতিপাল কৰি তুলিবে নাপালো

দৈৱে বঞ্চিলেক মোক ॥৩০৬

এহি বুলি দেৱী পুত্ৰক ধৰিয়া

বুকত কৰি সাৱটি ।

কণ্ঠো বেলি মানে কৰিলা ক্ৰন্দন

আতি দীৰ্ঘবাৱে সতী ॥

মহান্সেহে দেৱী কবন্ত ক্ৰন্দন

শৰীৰত জ্ঞান নাই ।

পুত্ৰ সমন্বিতে ভূমিত পৰিয়া

মহাশোকে মূৰ্ছা যাই ॥৩০৭

মহাৰাণীৰ আদেশ

সেহি সময়ত গঙ্গাস্নাত সমে

কালভদ্ৰ মহাৰায় ।

আতি দীৰ্ঘবাৱে অন্তেষপুৰত

প্ৰবেশ ভৈলেক যাই ॥

ଦେଖେ ନାଗବିକ କବନ୍ଧ ବୋଦନ
ମହା ଆର୍ତ୍ତବାର କବି ।

ବାଜ-ପଟେଶ୍ଵରୀ ପରିଆ ଆହ୍ଵୟ
କୁମାରର ଗଲେ ଧରି ॥୩୦୮

ଦେଖି ହୃୟୋଜନେ ମଧୁର ବଚନେ
ବୁଲିଲା ସବାକ ଚାହିଁ ।

କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ସନ୍ତାପ କରା ମହାତାପ
ବାଜ-ପଟେଶ୍ଵରୀ ଆହି ॥

ସାର କପାଳତ ଲିଖିଆ ଆହ୍ଵୟ
ବିଧାତାୟେ କାପ ଧରି ।

ସେହି ମୁଖ ଦୁଃଖ ଆପୁନି ମିଳୟ
ଏବାହିବାହା କେନ କବି ॥୩୦୯

ଆରୋ ନାନା ମତ ବୁଲିଲା ପ୍ରବୋଧ
ସେନାପତି ହୁଇ ବୀର ।

ଚେତନ ଲଭିଆ ବାଣୀ ମହୋଦୟା
ମାତାଲକ୍ଷ୍ମୀ ଧୀରେ ଧୀର ॥

ଶୁଣା କାଳଭଞ୍ଜ ଆମାର ବଚନ
ସି ଭୈଳା ଆମାର ଗତି ।

କବିଛୋ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ସ୍ଵାମୀର ସହିତେ
ସାହିବୋ ଦିଆ ଅନୁମତି ॥୩୧୦

ଆକେ ଜାନି ତୁମି ମୋର ପୁତ୍ର ସମେ
ଏତିକ୍ଷ୍ଣେ ହୁଅ ବାଜା ।

ମୋର ବାକ୍ୟଚୟ ନକରିବା ଭଞ୍ଜ
ସ୍ଵଧର୍ମେ ପାଳିବା ପ୍ରଜା ॥

ସନ୍ତୁକ ପାଳିବା ଦୁଷ୍ଟକ ଦଣ୍ଡିବା
ଶାସ୍ତ୍ରର ଏହି ନୟନ ।

আপোন পৰক একোকে নচাহি
সবাকে কৰিবা সম ॥৩১১

চাতুকাৰ বাক্য মনে নধৰিবা
আপুনি চাবা বিচাৰি।

দোষ গুণ দেখি কৰিবাহা দণ্ড
পালিবাহা নৰনাৰী ॥

পঞ্চ বৰিষৰ অবোধ ছাৱাল
সম্পিলো তোহোৰ ঠাই।

পুত্ৰৱতে বাপু কৰিবা পালন
ৰাজাৰ গুণক চাই ॥৩১২

নৃপতিৰ যত নিয়ম বিচাৰ
সমস্তে শিখাইলো তোক।

প্ৰজাক অগ্ৰায় কৰিব নিদিবা
বুলিবাহা বাধা বাক ॥

মাগন্তা জনক দিবা ধন বিত্ত
ব্ৰাহ্মণক দিবা দান।

স্বদেশী বিদেশী কৃষ্ণভক্ত যত
সবাকে কৰা সম্মান ॥৩১৩

মোহোৰ মনত আছিলেক যিবা
সমস্তে কহিলো তোক।

বিলম্ব নকৰ শীঘ্ৰে উঠিয়োক
সত্বেৰে পঠোৱা মোক ॥

ৰাণী সত্যৱতীৰ সহমৰণ

শুনি কালভদ্রে গান্ধেয় সহিত
গৈলা সৰোবৰ তীৰ।

গঙ্গাৰ বাহিনী নামে সুভাগনী
আছে মহাতীৰ্থ বৰ ॥৩১৪

কালভদ্র বীৰে কবিলে আদেশ
যতেক সেনা প্রধান ।

মহা বিতোপন অগৰু চন্দন
সাজিলেক চিতাখান ॥

চিতাক সাজিয়া কালভদ্র বাবে
আসিলেক বেগ ধাৰ ।

সসৈন্য সহিতে বাজ-মহিষাক
নিলা চৌদলাত কাৰ ॥৩১৫

যেত কৃষ্ণৰূপা ভস্ম হয় আছে
তাহাৰ ধূলি আনলা ।

সমস্ত ধূলিক একস্থান কাৰ
দেৱীৰ হাতত দিলা ॥

দেখি পটেশ্বৰা মহা যত্ন কাৰি
তুলি লৈলা বিদ্যমান ।

নৃপতিৰ ধূলি বালি সমন্বিতে
কৰিলেক এক স্থান ॥৩১৬

জ্ঞান কৰি আসি বাজাৰ মতিয়া
চক্ৰমেলি চাইলা পাচে ।

দেখন্তু ততিত আকাশ ঢাকিয়া
অনেক বিমান আছে ॥

দেখিয়া দেৱীৰ হবিষ মনত
বুলিলা সবাক চাই ।

এতিক্ষণে মোক পঠোৱা দ্ৰুতিত
বিলম্বক তুয়ুৱাই ॥৩১৭

এহি বুলি দেৱী   দেৱতাসবক
কৰিলেক নমস্কাৰ ।

ইন্দ্র চন্দ্র আদি   সমস্তে দেৱক
প্ৰণামিয়া বাৰম্বাৰ ॥

সেহি ভস্ম ধৰি   প্ৰদক্ষিণ কৰি
চলিলা চিতাত পাচে ।

দেখি নবনাৰী   চাহে শাৰী শাৰী
একদৃষ্টি চাহি আছে ॥৩১৮

নৃপতিৰ গুৰি   হিয়াত বান্ধিয়া
চিতাত কৰি শয়ন ।

উত্তৰ দিশক   শিব গোট কৰি
ভৈলা দেৱী অচেতন ॥

কুৰ্ম্মথেৰ সেনা   পৰম বিহ্বল
আছন্তু সবে আকলি ।

দিব্য বিমানত   চলি মহোদয়া
স্বৰ্গলোকে গৈলা চলি ॥৩১৯

কালভদ্ৰ বীৰে   শীঘ্ৰ কৰি যাই
কলসে ঢালিলা ঘৃত ।

ব্ৰাহ্মণসকলে   মুখাগ্নি কৰয়
জ্বলাই দিলা অগনিত ॥

আকাশ ঢাকিয়া   অগনি উধাই
দেখি আতি ভয়ঙ্কৰ ।

নিমিষেক মানে   বাজ মহিষীৰ
দহিলন্তু কলৈৱৰ ॥৩২০

প্ৰেতকাৰ্য্য যত   কৰিলা সমস্ত
কালভদ্ৰ মহাৱলী ।

বহিনীৰ কৰ্ম্ম সসাজ কৰিয়া

দিল। পিণ্ড জলাঞ্জলি ॥

শুনা সভাসদ

ভাৰতৰ পদ

সবে এক মন কৰি।

মহা মূঢ়মতি

নজানো সম্প্ৰতি

বোলয় সাগৰ খৰি ॥৩২১

কৃষ্ণৰ চৰিত্ৰ

পৰম অমৃত

তিনিয়ো ভূরনে সাৰ।

ই জন্মত ভোগ

মুকুতি ভুঞ্জয়

পুৰুষ কৰে উদ্ধাৰ ॥

হেন জানি সবে

আলাস ত্যজিয়া

শুনিয়োক কৃষ্ণ কথা।

ঈশ্বৰ প্ৰভুক

দূঢ় কৰি ধৰা

নকৰা জনম বৃথা ॥৩২২

কৃষ্ণৰ কপক

মনে ধৰিয়োক

ছাৰা ভাষ ভূষ কাম।

তেবেসে সংসাৰ

তৰিবাহা সুখে

মুখে বোলা বাম বাম ॥৩২৩

কুৰ্মৱলীৰ পুত্ৰৰ ৰাজ অভিষেক

পদ

বৈশম্পায়ন বদতি শুনিয়ে মহাৰাজ।

পাচে গঙ্গামুতে যেন কৰিলেক কাজ ॥

যেবে কালভদ্রে কৰ্ম্ম সসাজ কৰিলা।

সেহিবেলা ৰাজাৰ পুত্ৰক আনি দিলা ॥৩২৪

পঞ্চ বৎসবৰ শিশু পৰম সুন্দৰ ।
 দেখিয়া আহ্লাদ মন ভৈলা গাঙ্গৈয়ৰ ॥
 দিবা স্বৰ্ণ সিংহাসনে তুলিলেক ধৰি ।
 উপৰত ছত্ৰখান দিলা যত্ন কবি ॥৩২৫
 নৃপতিৰ ব্যৱহাৰ আছিলেক যত ।
 ভাগে ভাগে গঙ্গাসুত কহিলা সমস্ত ॥
 শিখাইলেক বাজনীতি যতেক আচাৰ ।
 জয় হৰিধ্বনি কৰিলেক ভয়ঙ্কৰ ॥৩২৬
 সেহিবৈলা দেৱৰাজ ত্ৰিদশ সহিতে ।
 মহাবঙ্গে আসি সবে মিলিলা তহিতে ॥
 আন দেৱসব আসি ভৈলা বিজ্ঞমান ।
 আকাশ পথত সবে ৰাখিলা বিমান ॥৩২৭
 নৃপতিৰ পুত্ৰক আপুনি পুৰন্দৰে ।
 অভিষেক কৰাইলেক সমস্তে লোকৰে ॥
 দেৱাঙ্গ ভূষণ বস্ত্ৰ দিলা দেৱৰাজ ।
 কৰিলেক আশীৰ্বাদ ত্ৰিদশ সমাজ ॥৩২৮
 বাসৱে বোলয় তোক মই দেওঁ বৰ ।
 বিধিনি নহোক সুখে ৰাজ্য ভোগ কৰ ॥
 চন্দ্ৰাদিত্যে বোলে ঘোৰ খণ্ডোক আপদ ।
 পিতৃৰ অধিক তোৰ মিলোক সম্পদ ॥৩২৯
 আনো দেৱমানে ভিন্বে ভিন্বে দিলা বৰ ।
 দেৱবাঢ় তথাত ৰাজিলা বহুতৰ ॥
 অসংখ্যাত বাঢ় বজাইলা নানা ভাৱে ।
 বিদ্যধৰে নাচয় গন্ধৰ্বৰ গুণ গাৱে ॥৩৩০
 ছন্দুভী মৃদঙ্গ ভেৰী শঙ্খ কৰতাল ।
 খমুচি দোতাবা ঢাক ৰাজাৱে কাহাল ॥

এহিমতে দেৱৰাজ ত্ৰিদশ সহিতে ।
 দণ্ড চাৰিমান বঙ্গে আছিল তহিতে ॥৩৩১
 তাত পাচে গাঙ্গেয়ক বচনে সাদৰি ।
 আপোন স্থানক গৈলা পুষ্পবৃষ্টি কৰি ॥
 সেহিবেলা কালভদ্ৰে শীঘ্ৰবেগে যাই ।
 দুঃশাসন বীৰক আনিলা মোকোলাই ॥৩৩২
 ঘোৰ্টক সহিতে আনি ভেট কৰি দিলা ।
 দেখি গঙ্গামূতে তাক আশ্বাস কৰিলা ॥
 কালভদ্ৰ বীৰক কৰিলা বহুমান ।
 দুঃশাসন সমে গৈলা সৈন্তৰ যে থান ॥৩৩৩

ৰাজাসকলৰ চেতনলাভ আৰু দুৰ্য্যোধনৰ
 অহুস্কাৰ

ঋষিয়ে বোলন্তু কথা শুনা সান্নিধ্যনে ।
 ভীষ্মৰ কথাক মই থৈলো এহিমানৈ ॥
 পাচে ৰাজাগণে যেন কবিলেক কাজ ।
 সম্প্ৰতিক কহো তাক শুনা মহাৰাজ ॥৩৩৪
 যি বেলাত গঙ্গামূত গৈলা অভ্যন্তৰে ।
 সেহি বেলা চেতন লভিলা নিবন্তৰে ॥
 লভিয়া চেতন সবে বসিলা মাটিত ।
 দুৰ্য্যোধন নৃপতিক নেদেখিলা তৈত ॥৩৩৫
 নেদেখিলা মহাবীৰ গঙ্গাৰ কুমাৰ ।
 দেখি সবে লোকৰ মিলিলা হাহাকাৰ ॥
 সেহিবেলা গুৰু দ্ৰোণে বুলিলা বচন ।
 আমাৰ বচন শুনিয়োক বীৰগণ ॥৩৩৬

ত্ৰিভুৱন বিজয়ী ভীষ্মক মহাবায় ।
 সমৰত তাহাক জিনত্বা কেহ নাই ॥
 এক দেৱ নাৰায়ণ জগত ঈশ্বৰ ।
 তেওঁ বিনে তাহাক জিনত্বা নাতি আৰ ॥৩৩৭
 আকে জানি সেনাগণ কৰিয়োক স্থিৰ ।
 বাধেয়ক আদি কৰি যত মহাবীৰ ॥
 হেন জানি সৈন্যগণ কৰিয়োক ঠাই ।
 চপকাৰে নগৰত বহিয়োক যাই ॥৩৩৮
 সেহিবেলা দুঃশাসন গঙ্গাসুত বীৰ ।
 ৰথে চড়ি তথাক গৈলন্তু ধীৰে ধীৰ ॥
 হেন দেখি কটকৰ আনন্দ মিলিল ।
 ৰাজাগণ আসি গাঙ্গেয়ক আৱৰিলা ॥৩৩৯
 পুছিলন্তু দুৰ্য্যোধন গৈলা কোন থান ।
 হেন শুনি গঙ্গাসুতে দিলা সমিধান ॥
 নৃপতিৰ কথা শুনিয়োক নিৰন্তৰ ।
 কুৰ্মৱলীৰাজ সমে কৰিলা সমৰ ॥৩৪০
 অনেক কৰিলা দুয়ো বাণ বৰিষণ ।
 কুৰ্মৱলী হানিলন্তু মাকতৰ বাণ ॥
 পৰম আক্ৰোশে নৃপতিক লাগ পাই ।
 ৰথ সমে তাহাক নিলেক উৰুৱাই ॥৩৪১
 নজানোহো ভৈলা কিবা ৰাজাৰ অৱস্থা ।
 শুনিয়োক কহো মই অনুপাম কথা ॥
 সসৈন্তে সহিতে যাই আপোনাৰ ৰাজ ।
 আলচ কহিয়া পাচে চিন্তিবোহো কাজ ॥৩৪২
 হেন শুনি সবাৰ হৰিষ ভৈলা মন ।
 ভাল বুলি সবেও উঠিলা তেতিক্ষণ ॥

হয় হস্তী পদাতি আছিল যত যত ।
 হস্তিনাপুৰক লাগি চলিল। সমস্ত ॥৩৪৩
 ঋষিয়ে বোলন্ত কথা শুনা মহাবাজ ।
 দুৰ্য্যোধন নৃপতিৰ যেন ভৈলা কাজ ॥
 কতো বেলি চেতন লভিলা মহাবীৰ ।
 মহাভয়ে কম্পে বাজা গাৱ নহে স্থিৰ ॥৩৪৪
 কৰ্ণপাতি শুনিলেক সৈন্তৰ আৰাৱ ।
 শৰীৰৰ বলে আতি বুৰভে নাদয় ॥
 ঞ্জতি পায়। দুৰ্য্যোধন উঠিয়া বসিলা ।
 বনৰ মাজৰপৰা ধাৰে চলি গৈলা ॥৩৪৫
 মনত গুণয় ইটো কাহাব নগৰ ।
 হাটী বাটী চোপথক দেখি ভয়ঙ্কৰ ॥
 কিবা স্বপ্ন দেখো কিবা হোৱয় সচিত ।
 এহি বুলি নৃপতিৰ মনে ভৈলা ভীত ॥৩৪৬
 কোন ঠাই আছিলো আসিলো কোন থান ।
 কোন কাজ কৰিলোহো গুণে মনে মনে ॥
 যদি সত্য কৰি প্ৰভু হোৱয় স্বপ্ন ।
 নকৰা নৈৰাশ হৰি কৰিয়ো চেতন ॥৩৪৭
 এহি বুলি যায় বাজা মনত বিকল ।
 দেখিলেক আপোনাৰ কটক সকল ॥
 দুৰ্য্যোধন বাজাক দেখিলা বিদ্ৰুমান ।
 আথে বেথে বুদ্ধ নৃপতিত দিলা জান ॥৩৪৮

ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ কুৰুসৈন্তৰ সংবাদ ৩৭

হেন শূনি ধৃতৰাষ্ট্ৰ বাজা নবেশ্বৰ ।
 দুৰ্য্যোধন নৃপতিক আনাহঁলা সত্ৰৰ ॥

শোকে ছুখে ছুর্য্যোধন মৃতক সমান ।
 ধীৰে ধীৰে নৃপতিক কৰিলা বন্দন ॥৩৪৯
 আপোনাৰ পুত্ৰক আসিবে সাৰি পাই ।
 আথে বেথে সোধে বাজা ছুনাই ছুনাই ॥
 হৰি হৰি প্রাণ পুত্ৰ কি ভৈলা অৱস্থা ।
 ঝাট কৰি কয়ো বাপ আপোনাৰ কথা ॥৩৫০
 কৈক গৈলা বাপ তোৰ একশত ভাই ।
 কৈক গৈলা সুষেন যে শকুনি মমাই ॥
 কৈক গৈলা বাপ মোৰ বৃদ্ধ গঙ্গাসুত ।
 কৈক গৈলা গুৰু দ্রোণ বীৰ অদভুত ॥৩৫১
 কৈক গৈলা মহাৰণী বাধাৰ তনয় ।
 বিৰাট দ্রুপদ আদি যত বাজাচয় ॥
 কঠিয়োক বাপ আবে বিলম্ব নকৰ ।
 হেন শুনি ছুর্য্যোধনে দিলহু উত্তৰ ॥৩৫২
 ছুর্য্যোধন বদতি পিতৃ শুনিয়ে বচন ।
 যেনমতে যুদ্ধ ভৈলা শুনিয়ে কাৰণ ॥
 কালভদ্র নামে তাৰ মুখ্য সেনাপতি ।
 সুবাসুৰে অজেয় দাৰুণ বীৰ আতি ॥৩৫৩
 দ্রোণ জয়দ্রথ আদি যতক আসিলা ।
 এক শবে কালভদ্রে সবাক মাৰিলা ॥
 পাচে কৰ্ণ সমে লাগিলেক ঘোৰ বণ ।
 একেলগে পৰি ছয়ো ভৈলা অচেতন ॥৩৫৪
 হেন দেখি তাহাৰ নৃপতি আইলা ধায় ।
 নিমিষেকে সবাক নিলেক উৰাই ॥
 নজানোহো তাত পাচে ভৈলা কোন কথা ।
 একেশ্বৰে গঙ্গাসুত বহিলেক ওখা ॥৩৫৫

কুরুবাজৰ শোক

হেন শুনি ধৃতবাহু কবয় ক্রন্দন ।
 গান্ধাৰী সহিতে কান্দে যত কন্যাগণ ॥
 প্রজাগণে ক্রন্দন কবয় আতিশয় ।
 সকল নগৰ ভৈলা হাহাকাৰময় ॥৩৫৬
 মহা আরবারে সবে কান্দে নবনাৰী ।
 পিতৃ পুত্র ভ্রাতৃ বন্ধু বান্ধৱক স্মৰি ॥
 এহিমতে ক্রন্দন কবয় যত যত ।
 সংক্ষেপ পয়াৰে তাৰ লেখা দিবো কত ॥৩৫৭
 পাচে কুরুগণে সবে গৈলা ঘৰাঘৰি ।
 চকু হাড়ি পেলাইলেক সমস্ত নগৰী ॥
 বস্ত্রক ভিজায়া সবে কৰিলেক শুদ্ধ ।
 ভৈলা ক্রিয়াধাৰী সবে কটক প্রবুদ্ধ ॥৩৫৮
 তাত পাচে ধৃতবাহু নৃপতি প্রধান ॥
 দেশে দেশে পঠাইলেক যত দূতগণ ।
 কহিলেক দূতগণে সমস্ত লোকত ॥
 আরবারে তুমুলে কান্দে নাৰীগণ যত ॥৩৫৯
 দেশে দেশে প্রজাৰ মিলিলা হাহাকাৰ ।
 নৃপতিৰ বংশ সবে কান্দিলা অপাব ॥
 নৃপতিৰ ভাৰ্য্যা পুত্র সবে সেনা যত ।
 মৃতকৰ প্রেতক্রিয়া কৰিলা সমস্ত ॥৩৬০
 বিৰাট সৈন্যৰ দ্রুপদৰ সেনাচয় ।
 সমস্ত পৃথিবী মানে হাহাকাৰময় ॥

গান্ধাৰীৰ আদেশত যজ্ঞ স্থগিত

সেহিবেলা গঙ্গাস্নাত সসৈন্যে সন্তিত ।
 হস্তিনাপুৰত আসি ভৈলা উপস্থিত ॥৩৬১

কৃষ্ণৰলী-যুদ্ধ

দেখি সমস্তৰে আতি বঙ্গ ভৈলা মন ।
শুনি ধৃতৰাষ্ট্ৰ আসিলেক সেই স্থান ॥
গঙ্গাৰ সূতক বঙ্গে প্ৰণাম কৰিলা ।
ৰাজাগণে আসি নৃপতিক প্ৰণামিলা ॥৩৬২
কহিলন্ত যিমত সমৰ অদভুত ।
ঘোটকক আগকৰি দিলা গঙ্গাসুত ॥
সেহিবেলা গান্ধাৰী বুলিলা বাধা বাক্য ।
নালাগে আমাৰ যাগ যজ্ঞ কৰিবাক ॥৩৬৩
প্ৰথমতে ভৈলা আসি বিঘিনি প্ৰধান ।
যজ্ঞ এৰি দৰিদ্ৰক কৰায়ো ভোজন ॥
শুনিয়োক সভাসদ থিৰ কৰি মতি ।
কৃষ্ণৰ পৰ্বৰ কথা ভৈলা সমাপতি ॥৩৬৪
বোলয় সাগৰ খৰি মই বৰ অনাথ ।
মই দৃষিতক নছাৰিবা জগন্নাথ ॥
তযু পদ মনে ধৰি বসি শিলাগ্ৰাম ।
বহিলো ভাৰত পদ চিহ্নি কৃষ্ণনাম ॥৩৬৫
মোৰ দোষ গুণ যত কৰা উপশাম ।
নিবন্তৰে নৰে ডাকি বোলা বাম বাম ॥৩৬৬

—: সমাপ্ত :—